

PRILOG POLITIČKOM DJELOVANJU SVEĆENIKA PRAVAŠA. JURAJ ŽERJAVIĆ ZASTUPNIK U HRVATSKOM SABORU (1897.-1902.)

Ana Biočić
Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb

Jasna Turkalj
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

Anamarija Žunabović Juričić
Reutlingen, Njemačka

UDK 32-055.1 Žerjavić, J.
329(497.5)HSP"1897/1902"(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 13.6.2018.
Prihvaćeno: 20.2.2019.
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/yk3jwhrw69>

Od početka osamdesetih godina 19. stoljeća među sve brojnijim sljedbenicima i članovima Stranke prava istaknuto mjesto pripadalo je katoličkim svećenicima. Među župnicima koji pristupaju Stranci prava isticao se Juraj Žerjavić, župnik u Mariji Bistrici, koji od početka devedesetih zauzima i istaknuti položaj u stranci. Nakon raskola Stranke prava 1895. Juraj Žerjavić ostaje uz maticu Stranke prava koja dobiva naziv domovinaši. U radu će se dati prikaz saborskih izbora 1897. godine na kojima je Žerjavić u izbornom kotaru s biralištem u Krapini izabran za zastupnika u Hrvatskom saboru te će se na osnovu njegova saborskog djelovanja upotpuniti dosadašnje spoznaje o njemu.

Ključne riječi: Juraj Žerjavić, Károly Khuen-Hederváry, Hrvatski sabor, izbori 1897., svećenstvo, Stranka prava, matica Stranke prava/domovinaši, Neodvisna narodna stranka, Udružena opozicija

Uvod

Dva zadnja desetljeća 19. stoljeća u Banskoj Hrvatskoj obilježilo je banovanje grofa Károlya Khuen-Hédervárya, pristaše mađarske državne ideje, kojeg je Franjo Josip¹ na prijedlog Kálmána Tisze² nakon gušenja protumađarskog narodnog

¹ Prema §. 51. Hrvatsko-ugarske nagodbe hrvatskoga bana "imenuje Njegovo ces. i kr. apoštolsko Veličanstvo na predlog i uz premapodpis zajedničkog kr. ugarskoga ministarskoga predsjednika". Usp. Tihomir Cipek – Stjepan Matković, *Programski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, Zagreb 2006., str. 696.

² Kálmán Tisza imenovan je ugarskim ministrom predsjednikom (premijerom) u listopadu 1875. i tu je funkciju obnašao do 1890. godine.

pokreta 1883. imenovao banom sa zadaćom smirivanja Banske Hrvatske, stabilizacije i jačanja dualističkog, odnosno, kada je o Hrvatskoj riječ subdualističkog sustava.³ Pristupajući ostvarenju postavljenog cilja novi je ban krenuo u žestoki obračun s hrvatskom opozicijom, prvenstveno Strankom prava koja je od povratka u politički život Banske Hrvatske 1878. bila najradikalniji kritičar Hrvatsko-ugarske nagodbe i dualističkog sustava.⁴ Pod utjecajem već jasno vidljivih posljedica nagodbenog sustava koje su nakon deset godina među širim slojevima stanovništva Banske Hrvatske izazvale veliko nezadovoljstvo, Stranka prava od početka 1880-ih prerasta u nacionalni pokret s vrlo širokom bazom sljedbenika među kojima značajno mjesto pripada i katoličkom svećenstvu.⁵ U skladu sa zadaćom zbog koje je poslan u Hrvatsku, na radikalne pravaške istupe i kritike kojima je bio izložen u pravaškom tisku i u sabornici od kada je prvi put u nju stupio,⁶ a napose nakon izbornog uspjeha Stranke prava 1884.,⁷ ban Khuen žestoko je odgovorio drastičnim pooštavanjem saborskog Poslovnika, privremenom obustavom porotnih sudova za tiskovne delikte te nizom drugih nerijetko i nasilnih mjera, naročito u vrijeme izbora, koje su za cilj imale ugušiti svaku opoziciju u Saboru ali i izvan njega. Represivnim aparatom koji je izgradio i različitim zlouporabama i manipulacijama, Khuen na saborskim izborima 1887. uspijeva slomiti opoziciju usprkos predizbornoj koaliciji oporbenih stranaka među kojima je bila i Stranka prava.⁸ Uz uspostavljanje potpune Khuenove kontrole i nadzora nad političkim životom Banske Hrvatske, opozicijske su se stranke morale pomiriti i s činjenicom da u datom trenutku ni na vanjskopolitičkom niti na unutrašnjopolitičkom planu ne postoje relevantni čimbenici koji bi mogli poljuljati temelje Austro-Ugarske Monarhije. U takvim okolnostima ide-

³ Dinko Šokčević, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, Zagreb 2016., str. 308, 313.

⁴ U hrvatskoj historiografiji prevladava izrazito negativan stav o Khuenu, koji se danas nastoji revidirati objektivnim razmatranjem njegova banovanja i valoriziranjem gospodarskog te kulturnog prosperiteta za njegova banovanja. Usp. Agneza Szabo, Banska Hrvatska u doba bana Khuena Hedervárya, u: *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić – Lovorka Čoralić, Zagreb 2005., str. 532; Stjepan Matković – Dinko Šokčević – Khuen Hederváry, Károly (Dragutin, Karlo, Karl) u: *Hrvatski biografski leksikon*, 2009. dostupno online: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=204> (preuzeto 6. studenoga 2018.). Ladislav Heka, Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i hrvatsko nacionalno pitanje, *Scrinia Slavonica*, br. 16, Slavonski Brod 2016., str. 199-226; Šokčević, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, str. 307, 313.

⁵ Više vidi u: Jasna Turkalj, Prilog istraživanju pravaškog pokreta 1880-tih, u: *Pravaška misao i politika, zbornik radova*, ur. Jasna Turkalj – Zlatko Matijević – Stjepan Matković, Zagreb 2007., str. 29-63.

⁶ Nakon imenovanja banom 1. prosinca 1883., Khuen je 17. prosinca 1883. svečano dopraćen došao u Sabor koji se sastao nakon 13 mjeseci stanke, a u njemu su bili i krajiški zastupnici izabrani u travnju 1883. kada su provedeni prvi saborski izbori na području Vojne krajine nakon što je 1881. priključena Bansknoj Hrvatskoj. Više u: Jasna Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, Zagreb 2009., str. 226-228.

⁷ Na saborskim izborima u rujnu 1884. Stranka prava je osvojila 25 zastupničkih mandata, ali je prilikom ponovljenih izbora u travnju i svibnju 1885. izgubila jedan mandat. Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, str. 339-340.

⁸ Uz Stranku prava, u predizbornu koaliciju 1887. stupile su Neodvisna narodna stranka, Stranka saborskoga središta (Centruma) i Srpska samostalna stranke.

ološki raznorodne, ali i s narušenim unutarstranačkim jedinstvom, opozicijske su stranke bile prinuđene tražiti nova rješenja i načine političkog djelovanja u budućnosti. I u dijelu pravaških prvaka sve prisutnije postaje mišljenje o potrebi usklađivanja i prilagođavanja nauka Ante Starčevića mogućnostima i potrebama realne politike, što će za posljedicu imati traženje rješenja hrvatskog pitanja u do tada odbacivanom okviru Monarhije. Pokušaj stvaranja jedinstvene opozicijske stranke u Banskoj Hrvatskoj, nakon što je oporba još jednom na saborskim izborima 1892. pokazala svoju nemoć, završio je 1894. slomom pregovora između Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, a sljedeće je godine došlo i do raskola Stranke prava na Čistu stranku prava i maticu Stranke prava nazvanu domovinaši po stranačkom dnevniku *Hrvatska domovina*.⁹ Među domovinašima, čije je predsjedništvo, nakon ostavke Frana Folnegovića, preuzeo Grga Tuškan, uz Augusta Harambašića, Juraja baruna Rukavinu, Davida Starčevića, Ivana Ružića, Ivana Banjavčića, isticali su se i Juraj Žerjavić,¹⁰ župnik u Mariji Bistrici, te Stjepan Boroša, župnik zagrebačke župe sv. Marka.¹¹

⁹ Više u: Stjepan Matković, Izbori za hrvatski sabor 1897. godine, afirmacija Khuenove autokracije, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 29, br. 3, Zagreb 1997., str. 471.

¹⁰ Juraj Žerjavić bio je svećenik, dobrotvor, pisac i političar pravaške političke orijentacije rođen u Zlataru 13. travnja 1842. godine. Po završetku gimnazije nadbiskup zagrebački Juraj Haulik poslao ga je u Rim, gdje je od 1862. do 1869. kao pitomac Germanicum studirao na Gregoriani te završio filozofiju i bogoslovlje i zatim bio promaknut na čast doktora filozofije. Za svećenika je zaređen u srpnju 1868., a nakon povratka iz Rima 9. svibnja 1869. bio je kapelan u župi sv. Petra u Zagrebu i nadstojnik u nadbiskupskom orfanotrofiju. Od 1871. Žerjavić je na Klasičnoj gimnaziji predavao latinski, hrvatski, njemački, povijest i geografiju. Također je napisao niz znanstvenih radova: *O postanku čovječe duše*, *Nepogrešivost papina* i *Placetum regium* te knjige *Čovjek majmun* i *Darwinova teorija apologetskog sadržaja*. Pisao je i objavljivao članke u *Katoličkom Listu*. Veliko priznanje je dobio 1889. godine od pape Klementa XV., zbog originalnih djela o *Darwinovoj teoriji* i *Nepogrešivosti papinosti*. Klement XV. imenovao je Žerjavića najprije svojim pobočnikom, a potom i primasom čitave Hrvatske. Nadbiskup Josip Mihalović ga je imenovao 1874. župnikom u Mariji Bistrici. Kao župnik dao je obnoviti i proširiti crkvu poznatog prošteništa, župni dvor s arkadama te je dao iz stare crkve sagraditi novu u neorenesansnom stilu prema nacrtu bečkog arhitekta Friedricha von Schmida, a pod nadzorom njegova učenika, poznatog Hermana Bolléa. Godinu dana nakon posvećenja oltara župne crkve Žerjavić je imenovan 1884. redovitim podarhidakonom kotara Stubičkog. Podupirao je obrazovanja time što je dao podići škole u Lazu i Globočecu. Važno je napomenuti da je 1910. godine predao vladi zakladnicu kojom je svoju kuću u Zagrebu, vrijednu 200.000 kruna, darovao za podizanje Tehničkog fakulteta u Zagrebu. Žerjavić je postao počasnim građaninom Zagreba, a 1928. godine njegovim je imenom nazvana i ulica u središtu grada. O njegovom životu više u: Velimir Deželić, Žerjavić Juraj dr., *Znameniti i zaslužni Hrvati*, te *pomena vrijedna lica u Hrvatskoj povijesti 925-1925*, Zagreb 1925., str. 296; Mirjana Gross, *Izborna pravaštvo: Ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb 2000., str. 530-531, 612, 750, 779, 822-824; Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb 2001., str. 34, 37, 58, 71, 87, 200, 250, 293; Matković, Izbori za hrvatski sabor 1897. godine, str. 473, 480, 487; Jasna Turkalj, Prilog životopisu pravaša dr. Juraja Žerjavića župnika u Mariji Bistrici (1874.-1910.), *Croatia Christiana Periodica*, god. 28, br. 54, Zagreb 2004., str. 123-135; Jasna Turkalj, Dr. Juraj Žerjavić – "spiritus agens" izbornoga pokreta i "bune" u Mariji Bistrici 1892. godine!?, *Croatia Christiana Periodica*, god. 35, br. 67, Zagreb 2011., str. 126-142; Goran Žerjavić, Dr. Juraj Žerjavić: uz stotu obljetnicu smrti: (1842.-1910.), *Hrvatsko zagorje: časopis za kulturno-prosvjetna i društvena pitanja*, god. 16, br. 1/2, Zagreb 2010., str. 273-277.

¹¹ Matković, *Čista stranka prava*, str. 71.

Iako se čvršća povezanost između Jurja Žerjavića i Stranke prava može na osnovu dokumenata i onodobnog tiska pratiti od sredine osamdesetih godina 19. stoljeća, njegovi prvi kontakti sa Strankom prava, odnosno s Eugenom Kvaternikom sežu u vrijeme dok se još kao bogoslov u Rimu 1867. godine dopisivao s pravaškim prvakom.¹² Nakon Žerjavićeva povratka u Zagreb, veza između mladog kapelana i nadstojnika u nadbiskupskom orfanotrofiju i Kvaternika nastavljena je i učvršćena osobnim kontaktima u vrijeme zasjedanja Prvog vatikanskog koncila sazvanog da bi se dalo odgovore na brojna pitanja i probleme pred kojima se našla Crkva suočena sa sve većim utjecajem suvremenih političkih ideologija i filozofskih nazora.¹³ I Žerjavić i Kvaternik s velikom su pažnjom pratili rasprave na Koncilu, napose istupe biskupa Josipa Jurja Strossmayera vezane uz pitanje protestanata i dogme o papinoj nepogrešivosti protiv koje se izjasnio i đakovački biskup.¹⁴ Među mladim hrvatskim svećenicima koji se nisu slagali sa Strossmayerovim nazorima bio je i Juraj Žerjavić,¹⁵ koji je u izrazito religioznom Kvaterniku našao istomišljenika. U svojim dnevničkim zapisima navodeći da je Strossmayer “slepa kreatura bečka”, Kvaternik bilježi da i Žerjavić s “vidljivim negodovanjem” govori o Strossmayeru i njegovom ponašanju u Rimu te da u obranu “katoličkih načela” nezadovoljno svećenstvo, nasuprot *Katoličkom listu*,¹⁶ čiji urednik Šimun Balenović pozivajući se na jedinstveno “mnenje” Zagrebačke biskupije nije želio objaviti Žerjavićev spis kojim se brani “katoličko stanoviše”, namjerava pokrenuti “novi katolički organ” za koji je već prikupljen i kaucija od 6.000 for., “jer će i u politiku zaseći”.¹⁷ Žerjavić je tom prigodom ponudio Kvaterniku da bude urednikom lista, što je pravaški prvak odbio ističući da je “probitačnije” da urednik bude svećenik, no obećao je da će svojim priložima “drage volje” surađivati s novim glasilom.¹⁸ I prilikom ponovnog susreta, nekoliko dana kasnije,

¹² *Dnevnik Eugena Kvaternika (1867.-1870.)*, u posjedu suautorice J. Turkalj, 11. i 12. kolovoza 1867., str. 149.

¹³ Opširnije vidi: Mateo Bratanić, Andrea Pandurić, Prvi vatikanski koncil u zagrebačkom tisku, *Croatica Christiana Periodica*, god. 41, br. 79, Zagreb 2017., str. 21-26; Srećko Dragošević, Prvi vatikanski sabor (uz stogodišnjicu), *Crkva u svijetu*, god. 5, br. 1, Split 1970., str. 54-60.

¹⁴ Opširnije vidi: Andrija Šuljak, Biskup Josip Juraj Strossmayer i Prvi vatikanski koncil (1869.-1870.), u: Josip Juraj Strossmayer. *Hrvatska. Ekumenizam. Europa.*, ur. Maria Dąbrowska-Partyka – Maciej Czerwiński, Krakow 2007., str. 151-163; Antun Čečatka, *Videnje Crkve J. J. Strossmayera (1815.-1905.). Perspektive jedinstva sa slavenskim pravoslavnim crkvama*, Đakovo 2001., str. 134-175; Slavko Slišković, Strossmayer, Crkva i liberalizam, *Zbornik 7. i 8. Strossmayerovih dana*, Đakovo 2011., str. 57-76; Bratanić – Pandurić, Prvi vatikanski koncil u zagrebačkom tisku, str. 31-41.

¹⁵ Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb 2001., str. 105.

¹⁶ *Zagrebački katolički list* je s naklonošću pratio Strossmayerove istupe ističući da je biskup vrlo liberalan, ali istovremeno stoji i na čvrstom katoličkom stajalištu. Vidi: Bratanić – Pandurić, Prvi vatikanski koncil u zagrebačkom tisku, str. 35.

¹⁷ *Dnevnik Eugena Kvaternika (1867.-1870.)*, 28. ožujka 1870., str. 539-540; Milutin Nehajev, *Rakovica: o 125. godišnjici smrti Eugena Kvaternika i 125. godišnjici rakovičke bune*, Pretisak, Karlovac 1996, str. 65-66.

¹⁸ Isto, str. 540. U nastavku, pod istim nadnevkom, Kvaternik piše: “Te tako eto Bog svemoguću otvara mi ‘ostium magnum’ djelovanja najugodnijeg mi! Nisam dakle badava u svetu sbirao u košnicu filosof.-religiozna znanja. O moj dobri Isuse-Bože, najveća mi bude slat Tebe braniti. Indi bi se ipak ispunilo ono: ‘Docebo iniquos vias tuas, et impii ad te convertentur’. Budi slavljeno ime božje.” Psalam što ga Kvaternik navodi na latinskom, u prijevodu glasi: Učit ću bezakonike tvojim stazama, i grešnici tebi će se obraćati (o.p. J. T.).

Žerjavić se žali Kvaterniku na Strossmayera te ističe da u Rimu ide "sve naopacije" te da potpuno osuđuje "ono 'bona fide'" protestanata, a žali se i na "pope" zbog ponašanja prema njegovoj knjizi o infalibilitetu koja je u tisku.¹⁹ Kvaternik je Žerjaviću tada pročitao i svoj rad "Svetovnjaci prema suvremenoj znanosti i keršćanstvu" koji je mladog svećenika "verlo ganuo" te čiji je sadržaj posve odobravao.²⁰ Je li ovaj rad Kvaternik namijenio novom katoličkom listu teško je zaključiti iz njegovog dnevničkog zapisa, no nakon čitanja spomenutog rukopisa razgovaralo se na Kvaternikovu inicijativu i o tom listu za koji je Žerjavić rekao da bi trebao izaći iza Uskrsa te da će i Kvaternik biti zamoljen da im pomaže i sudjeluje u njegovu izdavanju.²¹ Podataka o daljnjim kontaktima Žerjavića i Kvaternika za sada nema, a nakon Rakovice i Kvaternikove pogibije Stranka prava se povlači iz političkog života Banske Hrvatske.

S obnovom Stranke prava 1878., a napose od početka osamdesetih godina 19. stoljeća među pravaškim pristašama i propagatorima pravaške ideje sve veću ulogu imaju katolički svećenici u Hrvatskom Zagorju, među kojima se ubrzo ugledom i utjecajem u stranačkim redovima ističe dr. Juraj Žerjavić. Pravaškom političkom opredjeljenju i političkoj djelatnosti J. Žerjavić u hrvatskoj je historiografiji već posvećena značajna pažnja,²² a Žerjavićeva naklonost Stranci prava može se pratiti od 1884. kada je na saborskim izborima glasovao za pravaškog kandidata, da bi već čvrste veze s pravaškim vodstvom potvrdio dvije godine kasnije polaganjem 4000 forinti kaucije za pravaško glasiloo *Hrvatska*.²³

Usprkos opomenama pa i prijetnjama nadbiskupa Josipa Mihalovića da će mu oduzeti župu u Mariji Bistrici, Žerjavić je i tijekom izbora 1887. politički aktivan,²⁴ a već 1890. pripada užem krugu prvaka Stranke prava. Posljedice svoga političkog djelovanja osjetio je marijabistrički župnik tek 1892. kada je zbog sudjelovanja u predizbornoj agitaciji i podrške pravaškom kandidatu na izborima za Hrvatski sabor osuđen na mjesec dana zatvora, što je trebala biti opomena Khuenovog režima njemu, ali i ostalim pravaškim pristašama iz redova katoličkog svećenstva.²⁵ Usprkos tome, Žerjavić je nastavio svoju političku djelatnost, a "pretrpljena žrtva" za hrvatski narod i domovinu samo je pridonijela njegovu ugledu među pravaškim pristaša-

¹⁹ Knjiga je objavljena pod naslovom *Nepogrešivost papina*.

²⁰ *Dnevnik Eugena Kvaternika (1867.-1870.)*, 4. travnja 1870., str. 544. Opširnije o tom Kvaternikovu spisu vidi: Nehajev, *Rakovica: o 125. godišnjici smrti Eugena Kvaternika*, str. 66-67; Tomislav Markus, Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici 1859.-1871., *Povijesni prilozi*, br. 16, Zagreb 1997., str. 200-201.

²¹ *Dnevnik Eugena Kvaternika (1867.-1870.)*, 4. travnja 1870., str. 544; Kerubin Šegvić i M. Nehajev tvrde da je taj rukopis Kvaternik namijenio Žerjaviću za novi dnevnik koji zbog otpora vlade ipak nije izašao. Nehajev, *Rakovica: o 125. godišnjici smrti Eugena Kvaternika*, str. 66; Markus, Eugen Kvaternik u hrvatskoj politici i publicistici 1859.-1871., str. 201.

²² Vidi bilješku 10.

²³ Turkalj, Prilog životopisu pravaša dr. Juraja Žerjavića župnika u Mariji Bistrici (1874.-1910.), str. 128-131.

²⁴ Isto, str. 131-132.

²⁵ Režimske novine su događaj zbog kojeg je osuđen nazivale "bunom" u Mariji Bistrici navodeći da je Žerjavić "spiritus agens" izbornom pokretu i izgredima seljaka. Opširnije vidi: Turkalj, Dr. Juraj Žerjavić – "spiritus agens" izbornoga pokreta, str. 127-136.

ma.²⁶ Nakon izbornog trijumfa režimske Narodne stranke 1892. Neodvisna narodna stranka²⁷ i Stranka prava započele su pregovore o oporbenoj fuziji već u listopadu 1892., a do prvog "Sporazumka", koji je odredio preliminarne točke budućeg zajedničkog djelovanja, dolazi već 10. prosinca iste godine.²⁸ Obje stranke pojačavaju svoje pregovaračke odbore, a pravašima se uz Grgu Tuškana i Davida Starčevića pridružuje i Juraj Žerjavić.²⁹ Unatoč poteškoćama pregovori stranačkih odbora su nastavljeni, a do konačne redakcije zajedničkog državnopravnog programa hrvatske sjedinjene opozicije od pet točaka došlo se sredinom travnja 1894. godine. Program je bio rezultat kompromisa kojim Stranka prava pristaje na rješavanje hrvatskog pitanja u okviru Monarhije, a Neodvisna narodna stranka prihvaća sjedinjenje Banske Hrvatske, Dalmacije, Rijeke s kotarom, Međimurja te Istre, Bosne i Hercegovine i slovenskih zemalja.³⁰ Premda je skupština Stranke prava 26. lipnja prihvatila program gotovo istog sadržaja,³¹ a skupština Neodvisne narodne stranke u listopadu 1894.,³² dogovor o fuziji dviju stranaka nije postignut jer su pravaši željeli da jedinstvena stranka nosi pravaško ime. Nakon sloma pregovora uz polemiku koja je o zajedničkom programu uslijedila između stranačkih glasila, dolazi i do zaoštavanja odnosa unutar same Stranke prava a u prvi plan izbija pitanje izbora novog vodstva stranke.³³ Već u vrijeme polaganja kamena temeljca za Starčevićev dom, što ga je 26. lipnja 1894. blagoslovio J. Žerjavić, postojao je sukob među pravaškim prvacima, no u tom trenutku unutarstranačke razmirice još se nisu odvijale pred očima javnosti.³⁴ Unutarstranačka kriza kulminira sredinom 1895. kada Juraj barun Rukavina napušta klub Stranke prava (mjesto predsjednika kluba), a sukob Ante i David Starčevića, koji je sumnjao u vrijednosti novog "okviraškog" Programa, doveo je do Davidova isključivanja iz stranačkog kluba.³⁵ Potrebno je istaknuti da još tijekom pregovora oko zajedničkog programa opozicijskih stranaka, koji su se odvijali na

²⁶ Kada je izašao iz zatvora 1892., Žerjavić je na poklon od štovateljica dobio srebrnu čašu na kojoj je bilo urezano: "Vrlom otadžbeniku dru. Jurju Žerjaviću od Hrvatica, njegovih štovateljica u spomen za pretrpljenu žrtvu". *Hrvatska sloboda*, Zagreb, 2. studenog 1909.

²⁷ Neodvisna narodna stranka nastala je raskolom matične Narodne stranke 1880. godine najviše zbog popustljivosti i oportunitizma dijela narodnjaka s čime se pripadnici novonastale stranke nisu slagali. Sam povod raskolu bila je tzv. Davidova škola za podučavanje mađarskog jezika hrvatskih činovnika. Politički je program nova stranka temeljila na zahtjevu za izmjenom Nagodbe iz 1868. zakonitim putem, proširenjem autonomije i postizanjem cjelokupnosti hrvatskih zemalja. Više vidi u: Mirjana Gross – Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992., str. 465-471; Jaroslav Šidak et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.-1914.*, Zagreb 1968., str. 99.

²⁸ Matković, *Čista stranka prava*, str. 36, 345 (tekst Sporazumka).

²⁹ Matković, *Čista stranka prava*, str. 37.

³⁰ Matković, *Čista stranka prava*, str. 39-55 (Tekst Programa vidi na str. 345-346); Gross, *Izvorno pravaštvo*, str. 780-781.

³¹ Cipek – Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka*, str. 358.

³² Gross, *Izvorno pravaštvo*, str. 781.

³³ Matković, *Čista stranka prava*, str. 57.

³⁴ Gross, *Izvorno pravaštvo*, str. 800.

³⁵ Isto, str. 809; Matković, *Čista stranka prava*, str. 57.

osnovu pravaških i obzoraških programskih nacрта, Juraj Rukavina, David Starčević i Juraj Žerjavić prilikom izrade pravaškog nacрта istupaju protiv Josipa Franka "od Beča poslanog da stranku raztruje".³⁶ Razrješenje sukoba dviju frakcija, Frankove i Folnegovićeve, očekivalo se na skupštini Stranke prava u srpnju 1895. prilikom izbora za središnji odbor stranke. Tijekom skupštine Josip Frank se povlači iz vodstva stranke, a izbori za najviše stranačko tijelo pokazali su prevlast Folnegovićeve struje. Svi izabrani članovi središnjeg odbora bili su budući članovi "matice" Stranke prava, odnosno domovinaši, a među njima i župnik dr. Juraj Žerjavić.³⁷ Prelazak uprave stranke u ruke protufrankovačke struje stvorio je dovoljan broj nezadovoljnika na čelu s Frankom koji su samo čekali dobar povod da krenu u protuakciju. Pružio im ga je sam Folnegović par mjeseci kasnije kada je u vrijeme posjete Franje Josipa Zagrebu studentska mladež spalila mađarsku trobojnicu što je u hrvatskoj javnosti, osim u režimskim krugovima, bilo popraćeno općim odobravanjem. Folnegović kao oporbeni član zagrebačkog gradskog zastupstva svojom izjavom i predloženom rezolucijom na izvanrednoj sjednici ograđuje se od istupa "mladosti Hrvatske" tvrdeći da je taj čin isključivo djelo studenata te da u Hrvatskoj nema političke stranke koja bi taj incident odobravalala ili inscenirala. Onima koji za "osvetom vape" poručio je u ime pohapšenih studenata, da su oni "spremni istu zastavu i na istom mjestu pozdraviti i izljubiti, ter za njezinu čast i umrjeti, čim ona postane simbol bratstva između Hrvatske i Ugarske i jednakih ustavnih prava obih kraljevina".³⁸ Već sljedećeg dana, 22. listopada 1895., pisanom izjavom A. Starčević, Frank, Mile Starčević i Kumičić istupaju iz kluba Stranke prava i osnivaju klub "Čiste stranke prava".³⁹ Izjavom 26. listopada reagiraju i Frankovi protivnici, među kojima i Juraj Žerjavić, tvrdeći da su pravaška načela na njihovoj strani te pozivajući pravaše da ne nasjedaju spletkama kojima se želi raskoliti Stranku prava.⁴⁰ Početkom studenog 1895. počinje izlaziti *Hrvatsko pravo*, političko glasilo nove stranke u nastajanju kao jasan znak da je raskol neminovan. Uslijedili su pokušaji izmirenja zaraćenih struja bez ikakvih rezultata. Na sastanku s Ružićem i Žerjavićem 28. studenog 1895. Starčević se zakleo da ga ništa više ne može odvratiti od istupanja iz Folnegovićeve struje, a prema Žerjavićevu svjedočanstvu tom je prilikom također izjavio "ja sam vogja stranke prava. Tko se meni ne pokorava taj nespada u stranku, a jer sam ja slab i bolestan sada to ima voditi mjesto mene stranku onaj u koga imam još povjerenja, a to je Dr. Frank. Tko se njemu nepokorava ne spada u stranku".⁴¹ Protufrankovačko pravaško krilo

³⁶ Gross, *Izvorno pravaštvo*, str. 779.

³⁷ Uz Žerjavića izabrani su Folnegović, Ivan Ružić, Ivan Banjavčić, Grga Tuškan i Vladimir Kovačević, a iz struje J. Franka samo Eugen Kumičić i to kao zamjenik. Vidi: Matković, *Čista stranka prava*, str. 58.

³⁸ Ivan Peršić, *Kroničarski spisi*, prir. Stjepan Matković, Zagreb 2002., str. 130; Gross, *Izvorno pravaštvo*, str. 819-820; Matković, *Čista stranka prava*, str. 59-60.

³⁹ Ivo Perić, *Politička oporba u Banskoj hrvatskoj 1880.-1903. Suradničko povezivanje neodvišnjaka i pravaša do njihova stapanja u jednu stranku*, Zagreb 2009., str. 217 (tekst Izjave od 22. listopada 1895.).

⁴⁰ Mirjana Gros, *Geneza Frankove stranke, Historijski zbornik*, god. 17, br. 1-4, Zagreb 1964., str. 79; Ista, *Izvorno pravaštvo*, str. 822.

⁴¹ Citirano prema: Gross, *Izvorno pravaštvo*, str. 823-824.

“matica” Stranke prava od 2. prosinca 1895. dnevnik *Hrvatska* počinje izdavati pod novim imenom *Hrvatska domovina*. Među brojčano nadmoćnijima i prostorno bolje razmještenim domovinašima istaknuto mjesto pripalo je i dr. Jurju Žerjaviću kao članu Središnjeg odbora “mattice” Stranke prava.⁴² Prema tvrdnjama nekih suvremenika domovinašima je najveća pomoć nakon raskola došla od ponovnog povezivanja s Neodvisnom narodnom strankom tzv. obzorašima čime se potvrđivalo da je Frank glavni krivac “što se prijašnja sloga razbila”.⁴³ Već u kolovozu 1896. pokrenuti su pregovori obzoraša i domovinaša koji su početkom ožujka 1897. godine završeni formiranjem izborne koalicije pod nazivom Udružena opozicija.⁴⁴ Kraljevim reskriptom sabor je zaključen i raspušten 29. travnja, a 30. travnja ban je raspisao izbore za Sabor koji su trebali biti održani od 19. do 22. svibnja.⁴⁵

Udružena opozicija na izborima 1897. godine

S raspisivanjem izbora razvila se žestoka predizborna borba među političkim strankama.⁴⁶ Predizborna agitacija rasplamsava se diljem Banske Hrvatske, a stranačka glasila objavljuju proglose izbornicima te prate i prenose predizborne aktivnosti s terena.

U proglasu Udružene opozicije naslovljenom “Hrvatskim izbornicima” koji 4. svibnja 1897. objavljuju *Obzor* i *Hrvatska domovina*, a potpisuje Središnji izborni odbor opozicije,⁴⁷ ističe se da su im se pridružili i vanstranački, neovisni kandidati u cilju postizanja što boljih izbornih rezultata. Iako je Koalicija nastala prvenstveno zbog predstojećih izbora, sastavljači proglasa nimalo nisu sumnjali da će se zajednički nastup na izborima pretočiti u “slogu i u saborskom radu”.⁴⁸ Imajući u vidu “težke prilike sadašnjosti”, odnosno Khuenovu autokratsku vladavinu i pseudoparlamentarni sustav, Udružena opozicija nije željela izbornicima obećavati “nikakovih zlatnih kula”, no istaknuli su kako će uvijek imati na umu “uzvišene ciljeve narodnoga programa”, narodno jedinstvo i slobodu. U tvrdnji da se u okviru “današnjeg sustava čini gotovo nemogućim svaki *izravan* rad za vrhovne narodne ciljeve” mogu se

---

⁴² Matković, *Čista stranka prava*, str. 71.

⁴³ Peršić, *Kroničarski spisi*, str. 137.

⁴⁴ Matković, *Izbori za Hrvatski sabor 1897.*, str. 471.

⁴⁵ Hrvatski državni arhiv, Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, Osnova pismohrane sačuvanih spisa (dalje: HR-HDA-79), kut. 1765, svezak 1-6, godina 1897., br. spisa 25786.

⁴⁶ Uz režimsku Narodnu stranku i stranke Udružene opozicije u predizbornoj agitaciji i na izborima sudjeluju i Čista stranka prava, srpska Radikalna stranka te Srpska samostalna stranka. Više u: Matković, *Izbori za hrvatski sabor 1897. godine*, str. 471-476.

⁴⁷ Članovi Središnjeg izbornog odbora opozicije koji je potpisnik izbornog Proglasa bili su: predsjednik Šandor Bresztyenszky te Marijan Derenčin, Gjuro Jakčin, Mato Matina, Šime Mazzura, Josip Pasarić, Franko Potočnjak, Grga Tuškan i Ivan Zahar.

⁴⁸ Ova je izborna koalicija 1902. godine nakon formalnog ujedinjenja stranaka pretvorena u Hrvatsku opoziciju, a u siječnju 1903. je osnovana Hrvatska stranka prava koju su uz domovinaše i obzoraše činili također članovi Napredne omladine. Više u: Matković, *Izbori za hrvatski sabor 1897. godine*, str. 471.

iščitati nazoni A. Starčevića s kraja 1868. kada je pravaški vođa pisao da se u okviru postojećeg sustava ne može neposredno raditi za slobodu i nezavisnost hrvatskog naroda. Naime, Starčević je zastupao ideju potpuno samostalne i nezavisne hrvatske države odbijajući priznati zakonitost Nagodbe iz 1868. (i uspostavljen sustav) jer je njome Hrvatska izgubila suverenitet i hrvatskome je narodu oduzeta mogućnost gospodarskog napretka i financijske samostalnosti. Obzoraši i domovinaši su programom iz 1894. prihvatili "okvir", a Udružena opozicija kao svoju glavnu zadaću ističe otpor razvoju nagodbenog sustava, sprečavanje njegove konačne pobjede te u tom kontekstu svoje buduće djelovanje definira kao defenzivno da bi se obranilo i spasilo "narodno obilježje Hrvatske i njezinu političku individualnost" od "tudje rieči, tudje misli i tudjega duha". No istovremeno u proglasu se ističe spremnost da se različitim inicijativama u skladu s "postulatima zdrave i zrele politike" pripremi put "izravnom radu za oživotvorenje državnoga prava i narodnoga načela". U tom kontekstu u proglasu se ističe da će naročita pažnja biti posvećena financijskim i ekonomskim pitanjima i to stoga što je u politički podređenom položaju teško "razviti gospodarsko blagostanje, koje je činbenik i uvjet političke slobode". Premda se navodi težak gospodarski položaj svih društvenih slojeva u Hrvatskoj, posebna se pažnja, imajući zasigurno u vidu i njegov politički značaj, posvećuje seljaštvu koje je gospodarskim nevoljama, dovedeno u stanje "očajnosti" te se kao "naročita zadaća" ističe pomoć "ovomu najvažnijemu faktoru narodnog našega života". Zalažući se za ustavna i građanska prava svih državljana, opozicija potom kritizira bana Khuena zbog ograničavanja slobode štampe i govora te neovisnosti sudske vlasti i to dokidanjem nekih zakona donesenih u vrijeme bana Ivana Mažuranića i uspostavom patentata iz vremena neoapsolutizma.⁴⁹ S obzirom na to da je na snazi bio izborni red donesen 1888. koji je, uz prekrajanje izbornih kotareva, dodatno suzio ionako usku izbornu osnovu te ponovno dao vladi pravo nadzora nad izbornim postupkom i tako utjecao na ograničenje slobodnog političkog života,⁵⁰ Ujedinjena opozicija je smatrala kako je neophodna provedba reforme izbornog zakonodavstva koja će omogućiti da izbori budu istinski izraz volje naroda. Istaknuto mjesto u predizbornoj agitaciji 1897. imala su vjerska pitanja, napose pitanje obligatornog civilnog braka ozakonjenog u Ugarskoj zak. čl. XXXL/1894.⁵¹ Paket liberalnih zakona donesenih

---

⁴⁹ Zakonom od 3. kolovoza 1884. na pet se godina dokidaju neke odredbe Zakona o sudačkoj vlasti i Zakon o disciplinskoj/(karnostnoj) odgovornosti sudaca, o njihovu premještanju i umirovljenju protiv njihove volje te se uspostavljaju carski patenti iz 1853. i 1854. kojima sudci postaju potpuno ovisni o vladi. Potom je u listopadu 1884. uslijedilo drastično pooštavanje Poslovnika o radu Sabora, a odmah zatim Sabor usvaja osnovu zakona o obustavi porotnih sudova na tri godine. Porotno suđenje vraćeno je 1890., a potom je 1897. reducirano i konačno 1903. suspendirano.

⁵⁰ Dalibor Čepulo, *Hrvatska pravna povijest u europskim kontekstu: od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, Zagreb 2012., str. 199.

⁵¹ Ljiljana Dobrovšak, Ženidbeno(bračno) pravo u 19. stoljeću u Hrvatskoj, *Croatia Christiana Periodica*, god. 29, br. 56, Zagreb 2005., str. 87-88. Više o mađarskom zakonodavstvu vezanom uz vjerska pitanja od 1867. do zakona iz 1894. godine pogledati u: Nándor Dreisziger, *Church and Society in Hungary and in the Hungarian Diaspora*, Toronto 2016., str. 84-88; Moritz Csaky, *Die Römisch-katholische Kirche in*

u Ugarskoj 1894. i 1895. koji je uz ozakonjenje civilnog uveo i državnu registraciju rođenih, vjenčanih i umrlih te zajamčio slobodu vjeroispovijesti, iako u Hrvatskoj nije vrijedio zbog Nagodbom utvrđene njezine autonomije u tim pitanjima, izazvao je veliku pažnju u Banskoj Hrvatskoj jer se katoličko svećenstvo pobožalo da bi mađarska vlada bana Khuena slične zakone mogla uvesti i u Hrvatskoj. Takva opasnost činila se tim realnijom jer je i sam Khuen-Hederváry, istina kao mađarski dostojanstvenik a ne kao hrvatski ban, glasovao za zakon o civilnom braku u Gornjoj kući ugarskoga parlamenta, a režimske *Narodne novine* zagovarale su donošenje sličnih zakona u Hrvatskoj.⁵² Doživljavanje te mogućnosti kao ugrožavanje vitalnih interesa Katoličke crkve dovelo je do ujedinjavanja katoličkog svećenstva koje nije pristajalo uz Khuenovu režimsku stranku, odnosno svećenika koji su podržavali opozicijske stranke, Neodvisnu narodnu stranku i Stranku prava pri čemu su pristaise domovinaši bili brojniji od onih koji su podržavali frankovce, odnosno Čistu stranku prava.⁵³ U izbornom proglašenju Udružene opozicije "slobodu" definiraju kao "pravu, zdravu, kršćansku slobodu, a ne onaj laži-liberalizam pod čijom krinkom nadri-slobodnjaci diraju u vjeru i dopuštaju državi, da svojom rukom posiže u svetište same ljudske savjesti". Upozorava se izbornike da taj "nadriliberizam" koji je našao utočište u Ugarskoj budi opravdanu bojazan da i hrvatsko zakonodavstvo skrene na put koji vodi u "bezvjerje", pa će stoga hrvatska opozicija odlučno ustati u "obranu vjere, ove najmilije svetinje hrvatskoga naroda" te će se "stojeći na čistom kršćanskom temelju" paziti da zakonodavna djelatnost Hrvatskog sabora "bude prodahnuta kršćanskim duhom" i da se Crkvi u javnom i narodnom životu zajamči utjecaj koji joj pripada po njezinu zvanju i koji je "nuždan za moralni odgoj društva".⁵⁴ Svjesni da ulaze u neravnopravnu borbu "sa moćnim čimbenikom", stranke Udružene opozicije, pozivaju izbornike da ne gube nadu već složno, zaboravljajući prijašnje nesuglasice i borbe, podupru kandidate protivnike postojećeg sustava, "jer valja da se opozicija u oči narodne pogibelji složno pojavi na biralištima". Na kraju Proglašenja navedena su imena 39 kandidata Udružene opozicije na predstojećim saborskim izborima, međutim prema pisanju *Hrvatske Domovine* i *Obzora*, a s približavanjem datuma izbora broj se povećao na 44 kandidata Udružene opozicije.⁵⁵ Među kandidatima Udružene opozicije istaknuto je mjesto pripadalo svećenicima što se može pripisati zabrinutosti klera da će se liberalni zakoni iz Ugarske proširiti po

---

Ungarn, u: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918.*, sv. 4, ur. Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch, Wien 1985., str. 262.

⁵² Jure Krišto, *Prešućene povijest: katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb 1994., str. 127-128.

⁵³ Isto, str. 128.

⁵⁴ Vidi: *Obzor*, god. 38, br. 101, Zagreb, 4. svibnja 1897.; Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848-2000.*, *Drugi svezak: 1868.-1918.*, Zagreb 2000., str. 324-325.

⁵⁵ U stranačkim glasilima nalazimo podatak da su opoziciju činili: Čista stranka prava koja je postavila kandidate na deset birališta, Ujedinjena opozicija na 44 birališta, te još šest kandidata od kojih su dvojica bili nezavisni, te četiri radikalna Srba. Usp. *Hrvatska domovina*, br. 113, Zagreb, 18. svibnja 1897.; Isto, br. 114, Zagreb, 19. svibnja 1897.; Isto, br. 115, Zagreb, 20. svibnja 1897.; *Obzor*, god. 38, br. 113, Zagreb, 18. svibnja 1897.; Isto, god. 38, br. 116, Zagreb, 21. svibnja 1897.

Banskoj Hrvatskoj, ali i činjenici da je svećenstvo u ranijem razdoblju u značajnom broju podržavalo i Stranku prava i Neodvisnu narodnu stranku. Obzoraši su u svojim redovima tradicionalno imali uz građanske slojeve i intelektualce, katoličko svećenstvo što je razumljivo kada se uzme u obzir podrška koju je Neodvisna narodna stranka uživala od biskupa Strossmayera i kanonika Franje Račkog.⁵⁶ U *Obzoru* se još prije raspisivanja izbora 1897. godine pojavljuje članak u kojem autor brani katoličku vjeru, te tvrdi da frankovci i "vladinovci" imaju isti, negativan stav o vjerskim pitanjima. Stoga poziva birače da se ujedine u obrani domovine i vjere.⁵⁷ U istom listu objavljuju se također članci u kojima se optužuje bana i vladu da žele uvesti vjerske zakone kakvi su u Ugarskoj.⁵⁸ Što se Stranke prava tiče, ona, usprkos Starčevićevim napadima na svećenstvo i njegovu stavu da je vjera privatna stvar pojedinca, odnosno stvar "duševnosti",⁵⁹ od početka osamdesetih godina 19. stoljeća bilježi sve veći broj pristaša među svećenstvom koje privlači pravaška državno-pravna ideja i radikalna kritika režima. Usprkos tome što je pravaški orijentirano svećenstvo često trpjelo posljedice zbog svoje političke orijentacije kroz istrage inicirane od nadbiskupa Josipa Mihalovića, preko suspenzija i premještaja, te raznih drugih oblika pritiska i prijetnji,⁶⁰ udio svećenika među kandidatima Stranke prava na izborima te među izabranim zastupnicima u Hrvatski sabor bio je u stalnom porastu do 1887. godine.⁶¹ Usklađeni pritisak režima bana Khuena i nadbiskupa Mihalovića ipak je na izborima 1887. godine urodio plodom, pa su iz pravaških redova kandidirana svega dvojica svećenika, a jedan je izabran zastupnikom. Da se nije radilo o promjeni političke orijentacije, potvrdili su već sljedeći izbori 1892. godine kada se broj pravaških kandidata iz redova svećenika povećao na osam.⁶² Među mogućim razlozima ponovnog povećavanja broja svećenika među pravaškim kandidatima treba istaknuti da je 1891. umro nadbiskup Mihalović te da je u vrijeme izbora 1892. nadbiskupska stolica bila upražnjena, što je značilo smanjenje pritiska na opozicijsko svećenstvo, barem sa strane crkvene vlasti. Nakon raskola Stranke prava, a u vrijeme izbora 1897. među najpoznatija imenima iz redova domovinaša isticali su se i svećenici Juraj Žerjavić, Vjekoslav Hegedić i Franjo Rancinger koji su se uz još sedam svećenika 4. svibnja

---

⁵⁶ Više u: Matković, *Izbori za hrvatski sabor 1897. godine*, str. 471-476.

⁵⁷ Usp. *Obzor*, god. 38, br. 72, Zagreb, 30. ožujka 1897.

⁵⁸ Usp. primjerice *Obzor*, god. 38, br. 77, Zagreb, 5. travnja 1897.

⁵⁹ Više o odnosima vodstva Stranke prava i katoličkih svećenika pogledati u: Gross, *Izorno pravaštvo*, str. 254-255, 295, 302-303, 341, 401, 595, 602-604.

⁶⁰ Usp. Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, str. 140, 144, 153, 203.

⁶¹ Na saborskim izborima 1881. među kandidatima Stranke prava nalaze se četiri svećenika, a jedan je izabran zastupnikom. Izbori održani 1883. godine na bivšem krajiškom području u saborske redove pravaša doveli su još jednog svećenika, a na sljedećim izborima 1884. godine Stranka prava kandidira 11 svećenika od kojih su trojica izabrana saborskim zastupnicima. Usp. Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, str. 120-121, 124, 158, 161, 208, 210, 274-277, 280, 344-345.

⁶² Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, str. 408-409, 412, 434; Ista, Dr. Juraj Žerjavić – "spiritus agens" izbornoga pokreta, str. 128.

1897. istaknuti i kao “Kandidati sdružene opozicije” na predstojećim izborima.⁶³ Želeći osigurati što širu podršku klera, pravaška *Hrvatska domovina* uoči izbora poziva svećenstvo na jedinstvo i glasovanje za pravaše. Problemizirajući odnos (nad)biškupa prema svećenstvu koje podržava opoziciju, domovinaško glasilo hrabri svećenike i poziva ih da se uključe u politiku bez obzira na premještaje i prijetnje.⁶⁴ Na istom tragu je i članak objavljen pod naslovom “Glas iz nadbiskupije zagrebačke” u kojem naglasak stavljaju na pitanje treba li svećenik biti u političkim pitanjima vjerran svom (nad)biskupu i daju jasan odgovor – ne. Autor članka ističe da u crkvenim pitanjima treba slušati biskupa, ali kada se radi o politici, ako biskup ne radi za dobro naroda, tada svaki svećenik uživa slobodu djelovanja.⁶⁵

Svećenstvo na izborima za Hrvatski sabor 1897. godine

Kako je već navedeno podrška klera opoziciji nije izostala, a razvidna je već iz broja svećenika koji su se našli na listi Udružene opozicije. U odnosu na popis kandidata koji je objavljen uz već spomenuti proglas “Hrvatskim izbornicima” na kojem su navedena imena deseterice svećenika, do izbora je njihov broj porastao, pa se konačno među 44 kandidata Udružene opozicije našlo 14 svećenika, što je u profesionalnoj strukturi kandidata činilo 31%.⁶⁶ Podrška svećenstva Udruženoj opoziciji bila je prisutna i tijekom predizbornih aktivnosti na terenu. Primjerice u izbornom kotaru s biralištem u Draganiću svećenici su agitirali za Udruženu opoziciju, a u selu Semeljci zbog agitiranja je uhićen kapelan Svetozar Ritig.⁶⁷ Podatak da se sastanku Kluba matice Stranke prava izbornog kotara Sisak odazvalo šest svećenika, a dvo-

⁶³ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 101, Zagreb, 4. svibnja 1897.; *Obzor*, god. 38, br. 101, Zagreb, 4. svibnja 1897.; Matković, *Izbori za hrvatski sabor 1897. godine*, str. 472-473.

⁶⁴ Usp. “Glas iz senjske biskupije”, *Hrvatska domovina*, br. 92, Zagreb, 23. travnja 1897.

⁶⁵ Usp. “Glas iz nadbiskupije zagrebačke”, *Hrvatska domovina*, br. 103, Zagreb, 6. svibnja 1897.

⁶⁶ U *Hrvatskoj domovini* br. 83. navedena su na listi sedmorica svećenika, a u 101. broju deseterica. Od prvotno navedenih kasnije ne nalazimo samo Ivana Likevića župnika u Martijancu, koji je trebao biti kandidat u Ludbregu, ali je odstupio (usp. *Hrvatska domovina*, br. 107, Zagreb, 11. svibnja 1897.). Štoviše u Ludbregu nije Udružena opozicija uopće postavila kandidata. Dakle, svećenici kandidati su: župnik u Ravnoj Gori Franjo Rancinger kandidat u Vrbovskom, župnik u Prozorju Josip Zorić kandidat u Dugom Selu, župnik u Bedenici Franjo Čikuljin kandidat u Svetom Ivanu Zelini, župnik u Bistrici Juraj Žerjavić kandidat u Krapini, župnik u Višnici Andrija Jambrošić kandidat u Ivancu, Ante Bauer kandidat u Biškupcu, Josip Kovačićek upravitelj župe u Gvozdanskom kandidat u Čazmi, župnik u Dubovcu Vjekoslav Hegedić kandidat u Kloštru, župnik u Đakovu Milko Cepelić kandidat u Vuki, župnik u Niemcima Stjepan Dundjerović kandidat u Vinkovcima. Naknadno smo utvrdili još četiri svećenika: župnik u Raiću Mato Ilijašević kandidat u Novskoj, Krešimir Tomljenović kandidat u Nuštru, kanonik Cvjetko Rubetić kandidat u trećem zagrebačkom kotaru i kanonik i tovarnički župnik Gustav Jajić kandidat u Šidu. Napominjemo kako u *Obzoru* uoči izbora navode da je na listi udružene opozicije bilo 17 svećenika (*Obzor*, god. 38, br. 107, Zagreb, 11. svibnja 1897.). O izborima i svećenicima usp. *Hrvatska domovina*, br. 83, Zagreb, 12. travnja 1897.; Isto, br. 102, Zagreb, 5. svibnja 1897.; *Obzor*, god. 38, br. 109, Zagreb, 13. svibnja 1897.; Isto, god. 38, br. 111, Zagreb, 15. svibnja 1897.; Isto, god. 38, br. 112, Zagreb, 17. svibnja 1897.

⁶⁷ O ulozi Crkve u predizbornoj agitaciji vidi više u: Matković, *Izbori za hrvatski sabor 1897. godine*, str. 478-479.

jica su se ispričala,⁶⁸ ukazuje na veliku potporu svećenstva ovog izbornog kotara Udruženoj opoziciji. Zastupanje kršćansko katoličkih načela koja je u svom govoru istaknuo i predloženi kandidat domovinaša Grga Tuškan⁶⁹ riječima da će se na osnovu državnog i prirodnog prava zalagati za “samostalnu, slobodnu i ujedinjenu” Hrvatsku te da će “braniti kao dobar katolik našu vjeru, kršćanstvo i naša kršćanska načela” pridonijela su široj potpori svećenstva.⁷⁰ Otvorena podrška velikog broja svećenika Udruženoj opoziciji, kako kroz agitiranje tako i financijsku pomoć tijekom kampanje,⁷¹ predstavljala je značajan problem vladajućoj Narodnoj stranci jer su svećenici imali velik utjecaj na narod, poglavito u ruralnim sredinama.

Svakako valja istaknuti da kler nije bio jedinstven, pa je uz one koji su podržavali Udruženu opoziciju, dio svećenstva aktivno podržavao režimsku Narodnu stranku. Uz svećenike koji su bili kandidirani na listi Narodne stranke (Ivan Jagić, Florijan Činček, Ignjat Martinec, Stjepan Bešlić),⁷² prorežimski orijentirani svećenici uključili su se i u predizbornu kampanju živo agitirajući za vladine kandidate.⁷³ O različitim političkim stavovima svećenstva svjedoči podatak kako su na biralištu u Vrbovskom bila kandidirana dvojica svećenika – kandidat Udružene opozicije Fran Rancinger i kandidat Narodne stranke Ignjat Martinec.⁷⁴ Zanimljiv je slučaj zabilježen u Pregradi gdje je kandidat Narodne stranke bio župnik F. Madjerek, a njegov je kapelan živo podržavao pravaše, što je, jasno, dovelo do sukoba.⁷⁵

Bilo je među svećenicima i pristaša Čiste stranke prava, a primjer je Nikola Veljačić, koji je prema napisima *Hrvatske domovine* utjecao na prijatelja, župnika u Bribiru Franju Lorbeka da se kandidira u Novljanskom izbornom kotaru u Primorju kao frankovac.⁷⁶ Uz njega je bilo još nekoliko u tisku najavljenih svećenika budućih kandidata Čiste stranke prava.⁷⁷ Na tom tragu u Čabru su svećenici većinom podržali frankovce na izborima,⁷⁸ ili kako piše u *Hrvatskoj domovini* članak

---

⁶⁸ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 80, Zagreb, 8. travnja 1897.

⁶⁹ Grgu Tuškana za kandidata na izborima predložio je župnik Kogaušek te ga je kao kandidata podržao i kasnije. Usp. *Hrvatska domovina*, br. 108, Zagreb, 12. svibnja 1897. i Isto, br. 120, Zagreb, 26. svibnja 1897.

⁷⁰ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 80, Zagreb, 8. travnja 1897.

⁷¹ Matković, Izbori za hrvatski sabor 1897. godine, str. 478.

⁷² Više u: *Hrvatska domovina*, br. 129, Zagreb, 8. lipnja 1897.; *Obzor*, god. 38, br. 102, Zagreb, 5. svibnja 1897.; Matković, Izbori za hrvatski sabor 1897. godine, str. 478-379, 486-487.

⁷³ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 67, Zagreb, 23. ožujka 1897.; Isto, br. 129, Zagreb, 8. lipnja 1897.

⁷⁴ Više u: *Obzor*, god. 38, br. 105, Zagreb, 8. svibnja 1897. Ipak na izborima je u ime vladajuće stranke kandidirao Tomašić koji je poražen. Usp. *Hrvatska domovina*, br. 114, Zagreb, 19. svibnja 1897.

⁷⁵ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 107, Zagreb, 11. svibnja 1897. i *Obzor*, god. 38, br. 110, Zagreb, 14. svibnja 1897.

⁷⁶ Kasnije, u istom listu je opovrgnuta ova tvrdnja. Konačno F. Lorbek se nije kandidirao dok Veljačić jest. Usp. *Hrvatska domovina*, br. 86, Zagreb, 15. travnja 1897.; Isto, br. 89, Zagreb, 20. travnja 1897.

⁷⁷ To su: Niko Gršković kandidat u Perušiću, Juraj Tomac u Dugom Selu, Mato Miletić u Samoboru, Janko Bočkaj u Ludbregu i Niko Veljačić koji je bio kandidat u tri kotara. Usp. *Narodne novine*, god. 63, br. 102, Zagreb, 5. svibnja 1897.

⁷⁸ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 125, Zagreb, 2. lipnja 1897.

iz Delnica, tamošnji je kapelan podržavao frankovce,⁷⁹ isto kao i šestinski župnik Mato Miletić.⁸⁰

Naputkom Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade od 26. prosinca 1896. započeo je postupak sastavljanja izbornih listina za predstojeće izbore 1897. godine.⁸¹ Glasila oba krila Udružene opozicije donosila su brojne prigovore na sastavljanje izbornih listina (Koprivnica,⁸² Zlatar,⁸³ Semeljci,⁸⁴ Sokolovac,⁸⁵ Osijek,⁸⁶ Jelenje,⁸⁷ Vinkovci,⁸⁸ Vrbovsko,⁸⁹ Vinodol,⁹⁰ Bedenica,⁹¹ Pregrada⁹²). Prigovori su i službeno uloženi u Desiniću, Bednji, Voći i Novigradu.⁹³ Valja istaknuti kako su za reklamacije listina u velikoj mjeri zaslužni svećenici (primjerice u Vinkovcima,⁹⁴ Kraljevcu,⁹⁵ potom u Stenjevcu⁹⁶ i Bedenici⁹⁷). U Krapini su pak dvojica umirovljenih svećenika izostavljena s listina.⁹⁸

Obzor i *Hrvatska domovina* prije i nakon izbora opisuju i više slučajeva represije tijekom predizborne kampanje prema svećenicima koji su podržavali opoziciju. Tako je upravitelj župe Gvozdansko Josip Kovačiček, kandidat Udružene opozicije, uputio poruku u kojoj piše kako su mu pismom prijetili zatvorom ako bude izabran u Sabor.⁹⁹ Kandidat Neodvisne narodne stranke, odnosno Ujedinjene opozicije župnik Josip Zorić napisao je otvoreno pismo tiskano u *Hrvatskoj domovini* kotorskom predstojniku u Dugom Selu Jovanu Vojnoviću u kojem ga poziva da opovrgne laži kojima

⁷⁹ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 98, Zagreb, 30. travnja 1897.

⁸⁰ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 102, Zagreb, 5. svibnja 1897.

⁸¹ Matković, Izbori za hrvatski sabor 1897. godine, str. 476. Opširnije o postupku revizije izbornih listina i sastavljanju stalnih izbornih listina vidi: Zakon od 29. rujna 1888., o preinaci nekih ustanovah zakona od 15. srpnja 1881. ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1888., (komad I-XVIII, broj 1-79), Zagreb 1888., str. 364-369.

⁸² Usp. *Hrvatska domovina*, br. 50, Zagreb, 3. ožujka 1897.

⁸³ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 53, Zagreb, 6. ožujka 1897.

⁸⁴ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 54, Zagreb, 8. ožujka 1897.; Isto, br. 81, Zagreb, 9. travnja 1897.

⁸⁵ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 55, Zagreb, 9. ožujka 1897.; Isto, br. 82, Zagreb, 10. travnja 1897.

⁸⁶ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 81, Zagreb, 9. travnja 1897. i HR-HDA-79, kut. 1765, svezak 1-6, godina 1897., br. spisa 12614.

⁸⁷ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 83, Zagreb, 12. travnja 1897. i HR-HDA-79, kut. 1765, svezak 1-6, godina 1897., br. spisa 10723.

⁸⁸ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 85, Zagreb, 14. travnja 1897.

⁸⁹ Usp. *Hrvatska domovina* br. 92, Zagreb, 23. travnja 1897.; Isto, br. 105, Zagreb, 8. svibnja 1897.

⁹⁰ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 108, Zagreb, 12. svibnja 1897.

⁹¹ Usp. *Obzor*, god. 38, br. 95, Zagreb, 27. travnja 1897.

⁹² Usp. *Obzor*, god. 38, br. 100, Zagreb, 3. svibnja 1897.

⁹³ Usp. HR-HDA-79, kut. 1765, svezak 1-6, godina 1897., br. spisa 6534.; br. spisa 6528.; br. spisa 6161.; br. spisa 10077.

⁹⁴ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 87, Zagreb, 16. travnja 1897.

⁹⁵ Kapelan u Kraljevcu Zdravko Goran se žalio na listine županijskoj oblasti u Varaždinu. Više u: HR-HDA-79, kut. 1765, svezak 1-6, godina 1897., br. spisa 9766.

⁹⁶ Usp. *Obzor*, god. 38, br. 62, Zagreb, 17. ožujka 1897.

⁹⁷ Usp. *Obzor*, god. 38, br. 95, Zagreb, 27. travnja 1897.

⁹⁸ Usp. *Obzor*, god. 38, br. 70, Zagreb, 27. ožujka 1897. i Isto, god. 38, br. 73, Zagreb, 31. ožujka 1897.

⁹⁹ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 102, Zagreb, 5. svibnja 1897.

je huškao narod protiv župnika. Naime, Vojnović je navodno govorio ljudima kako će morati izdvojiti pozamašne svote novca za izgradnju župne crkve ako izaberu župnika Zorića zastupnikom.¹⁰⁰ Potom je zabilježeno kako je u izbornom kotaru Sv. Ivan Žabno kapelanu Krešimiru Derkosu, pristaši opozicije, zabranjeno katehizirati i ići u školu jer je bunio narod,¹⁰¹ a vrbovečkom kapelanu Lanoviću i župniku Štoosu je bilo zabranjeno pratiti kandidata Udružene opozicije Ivana Zahara na izbore.¹⁰² U Babinoj gredi je zatvoren štitarski kapelan,¹⁰³ a u Zlataru je bio uhićen župnik Stjepan Tumpić.¹⁰⁴ U Vinkovcima je pak bio zatvoren put prema biralištu vanjskim izbornicima na što se u Zagreb žalio kandidat Udružene opozicije u Vinkovcima svećenik Stjepan Dungjerović,¹⁰⁵ koji je također uhićen.¹⁰⁶ Dundjerović je prvo kažnjen globom tijekom predizbornog vremena,¹⁰⁷ a nakon izbora kažnjen je zatvorskom kaznom od osam dana jer je nakon mise razgovarao s prisutnima o provedenim izborima, što je bilo zabranjeno.¹⁰⁸ Svećenici u Brodu su sa svog sastanka poslali banu prosvjed protiv ponašanja državnih vlasti koje su podržale proglas u kojem se pisalo protiv svećenika. Okarakterizirali su proglas masonskim i socijalističkim.¹⁰⁹

I u režimskim *Narodnim novinama* nalazimo više članaka u kojima se optužuje svećenike pripadnike Udružene opozicije za razne zločine prilikom agitiranja.¹¹⁰ U potonjim novinama mogu se u više navrata naći optužbe protiv opoziciji naklonjenih župnika da zastrašuju, prijete ili govore laži o pripadnicima vladajuće stranke.¹¹¹ Neki od optuženih su vrbovečki župnik Stjepan Valdec, župnik iz Gradca Šimončić, vrbovački kapelan Josip Lanović.¹¹² U većini slučajeva su optuženi opovrgli optužbe.¹¹³ U arhivskoj građi također možemo naći podatke o neprimjerenoj agitaciji. Pri-

---

¹⁰⁰ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 107, Zagreb, 11. svibnja 1897.

¹⁰¹ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 111, Zagreb, 15. svibnja 1897. i *Obzor*, god. 38, br. 113, Zagreb, 18. svibnja 1897.

¹⁰² Usp. *Obzor*, god. 38, br. 112, Zagreb, 17. svibnja 1897. U *Narodnim novinama* su istog župnika optužili da je zastrašivao izbornike. Usp. *Narodne novine*, god. 63, br. 119, Zagreb, 25. svibnja 1897.

¹⁰³ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 112, Zagreb, 16. svibnja 1897.

¹⁰⁴ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 116, Zagreb, 21. svibnja 1897.

¹⁰⁵ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 113, Zagreb, 18. svibnja 1897.

¹⁰⁶ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 121, Zagreb, 28. svibnja 1897.

¹⁰⁷ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 105, Zagreb, 8. svibnja 1897.

¹⁰⁸ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 124, Zagreb, 1. lipnja 1897. i *Isto*, br. 125, Zagreb, 2. lipnja 1897.

¹⁰⁹ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 122, Zagreb, 29. svibnja 1897.

¹¹⁰ Usp. *Narodne novine*, god. 63, br. 98, Zagreb, 30. travnja 1897.; *Isto*, god. 63, br.111, Zagreb, 15. svibnja 1897.; *Isto*, god. 63, br.113, Zagreb, 18. svibnja 1897.; *Isto*, god. 63, br.119, Zagreb, 25. svibnja 1897.

¹¹¹ Usp. *Narodne novine*, god. 63, br.111, Zagreb, 15. svibnja 1897.; *Isto*, god. 63, br.114, Zagreb, 19. svibnja 1897.; *Isto*, god. 63, br.115, Zagreb, 20. svibnja 1897.; *Isto*, god. 63, br.119, Zagreb, 25. svibnja 1897.; *Isto*, god. 63, br.124, Zagreb, 1. lipnja 1897.

¹¹² Usp. *Narodne novine*, god. 63, br. 119, Zagreb, 25. svibnja 1897.; *Isto*, god. 63, br.122, Zagreb, 29. svibnja 1897.

¹¹³ Župnik Valdec u Vrbovcu je opovrgnuo napise da je prijeto izbornicima i potplaćivao ih (usp. *Hrvatska domovina*, br. 120, Zagreb, 26. svibnja 1897.). *Isto* je učinio kapelan u Vrbovcu Josip Lanović demantirajući napise iz *Narodnih novina* da drži tajne sastanke i da huška djecu (usp. *Obzor*, god. 38, br. 118, Zagreb, 24. svibnja 1897.) kao i J. Kralj iz Varaždinskih Toplica te Nikola Stoos župnik u Rakovcu (usp. *Obzor*, god. 38, br. 122, Zagreb, 29. svibnja 1897.).

mjerice u Pregradi, gdje je izabran Tadija Smičiklas predstavnik Neodvisne narodne stranke, kotarski predstojnik piše u zapisniku s izbora o "biesnoj agitaciji sa strane ovopodručnoga svećenstva".¹¹⁴ U Novom Marofu se također optužuje u zapisniku svećenstvo da je bunilo narod kako će im oduzeti vjeru ako će glasovati za vladina kandidata (pobijedio je Oskar Kiš predstavnik Narodne stranke).¹¹⁵ U Stubici gdje je Udružena opozicija uživala veliku potporu i gdje je Juraj Žerjavić bio izbornik, kotarski upravitelj je iskoristio pravo koje je imao temeljem izbornog zakona da deset dana prije izbora pozove *brachium* (oružanu silu) radi održavanja mira. Uhićeni su pristaše Udružene opozicije pod optužbom da su zastrašivali izbornike Narodne stranke te su morali platiti kazne zbog isplate troškova *brachiuma*.¹¹⁶

Izbor Jurja Žerjavića za zastupnika u Hrvatskom saboru

Podarhiđakon i župnik u Mariji Bistrici, ugledni i iskusni pravaški političar dr. Juraj Žerjavić, bio je kandidat Udružene opozicije u 40. izbornom kotaru s biralištem u Krapini u koji su, osim trgovišta Krapine, spadale i upravne općine Đurmanec i Sveti Križ-Začretje.¹¹⁷

Protukandidat Žerjaviću bio je Josip Kiepack, član režimske Narodne stranke, čiji su se agitatori, mahom činovnici, dali u "izbornu hajku", a posljedica njihova "uredovanja" bilo je zatvaranje pravaških pristaša.¹¹⁸ Vlado Zajec, službeni korteš Narodne stranke, kako piše *Hrvatska domovina*, nakon pijanke je pao i razbio glavu, a za ozljedu su u *Narodnim novinama* optuženi pravaški simpatizeri koji su navodno "kišom" kamenja napali Zajeca koji je bio u društvu nekoliko izbornika pristaša vladine stranke. Vladin list prozvao je i Žerjavića jer nije bilo primjereno da svećenik dopušta ovakav način agitiranja za sebe.¹¹⁹ U *Hrvatskoj domovini* su sve navode vezano uz taj događaj demantirali, a da bi u "vjernom svjetlu" prikazali o kakvom se čovjeku radi naveli su da je Zajec na dan izbora optužio "opozicionalce" da su mu prethodne noći uništili dva jutra vinograda s cijepljenom lozom što je tvrdi dopisnik iz Krapine "crna kleveta i potvora".¹²⁰ Žerjavić je dan uoči izbora došao u Krapinu i odsjeo je kod župnika Ljudevita Sartorija. Ujutro, pred početak izbora pred mnoštvom okupljenih izbornika iz Krapine, Đurmanaca, Sv. Križa i Radoboja služio je misu u župnoj crkvi. Opisujući izborni dan dopisnik domovinaškog glasila

---

¹¹⁴ Detalji ostaju nepoznati jer ne nalazimo zapisnik u cijelosti. Usp. HR-HDA-79, kut. 1765, svezak 1-6, godina 1897., br. spisa 34405.

¹¹⁵ Usp. HR-HDA-79, kut. 1765, svezak 1-6, godina 1897., br. spisa 30409.

¹¹⁶ Više u: Matković, Izbori za hrvatski sabor 1897. godine, str. 480.

¹¹⁷ Usp. Zakon od 29. rujna 1888., o preinaci nekih ustanovah zakona od 15. srpnja 1881. ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, str. 632. Žerjavić je prihvatio kandidaturu 28. travnja 1897. i *Obzor*, god. 38, br. 98, Zagreb, 30. travnja 1897.

¹¹⁸ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 122, Zagreb, 29. svibnja 1897.

¹¹⁹ Usp. *Narodne novine*, god. 63, br. 106, Zagreb, 10. svibnja 1897.

¹²⁰ Tvrđili su da je sve laž jer nema drugih ozlijeđenih. Usp. *Hrvatska domovina*, br. 109, Zagreb, 13. svibnja 1897.

ističe i da ulice u Krapini od ranog jutra “oživiše oružnicima, satnijom vojnika” te “kortešima vladinorcima” i “vedrim licima naših izbornika”. Izbori su počeli u 9 sati ujutro te je Žerjavić kao kandidat dobio riječ. U svome govoru prvo je istaknuo da je u krapinski izborni kotar došao jer je bio pozvan kao “susjed, znanac, prijatelj, Hrvat, krv od krvi vaše pravaš”, a potom je izbornicima iznio svoje političke nazore i izložio što od njega mogu očekivati u Saboru, ako ga podrže na izborima. Naglasio je da će zahtijevati državnu ravnopravnost Hrvatske i Ugarske jer je bez nje hrvatska autonomija “obsjena i sljeparija”, te da će braniti “hrvatsku domovinu, svoj hrvatski narod, njegov mili jezik, njegovo slavno ime (...) njegovo jedinstvo, slobodu, samostalnost, imetak i sve njegove stečevine, prohibitke i pravice”. “Hrvatska mora biti i ostati Hrvatima”, kaže Žerjavić. Posebice je istaknuo kako će se zalagati da Hrvatska sama odlučuje koliko će poreza plaćati te da ta sredstva budu utrošena “na korist hrvatskoga naroda”. Obećao je također izbornicima da će “braniti sv. vjeru našu”. Postojeći sustav, ističe Žerjavić, koji je oteo Hrvatima njihovu domovinu, a narodnost izvrkao pogibelji ne može se “preko noći razvaliti”, već treba “željezne eneržije, uztrajne borbe i nadasve neograničena požrtvovanja”. Osvrnuo se na kraju i na predbacivanja političkih protivnika da nije iz Krapine, pa se stoga neće u Saboru boriti za interese naroda tog kotara. Da bi demantirao te izjave kojima se htjelo izbornike odvratiti od njegova izbora, iskoristio je saborski (ne)rad dotadašnjeg zastupnika Krapine, a svoga protukandidata Kiepacha. Potonji je bio iz Krapine, a ujedno i zastupnik Krapine u proteklom mandatu, no “nije nikada otvorio usta svoja, da brani pravice vaše, da brani pravice hrvatskoga naroda”. Odmah po završetku govora Žerjavić je napustio Krapinu i otišao u Donju Stubicu ispuniti svoju dužnost izbornika. Već u 10 sati znalo se da je Žerjavić izborni pobjednik, a konačni rezultat izbora bio je 63 glasa za Kiepacha, od čega 53 “službena”, dok je za Žerjavića glasovalo 99 “slobodnih izbornika”. Nakon 13 sati Žerjavić se vratio u Krapinu gdje se okupilo preko 5.000 ljudi da sa svojim zastupnikom proslave pobjedu.¹²¹

Premda je režimska Narodna stranka osvojila apsolutnu većinu, Udružena opozicija mogla je biti vrlo zadovoljna osvajanjem 25 mandata na svibanjskim izborima. Budući da izbori u izbornim kotarevima Bošnjaci i Sv. Ivan Žabno zbog nemira nisu održani, proizlazi da je Udružena opozicija u 29% izbornih kotareva izašla kao pobjednik. Međutim u sedam izbornih kotareva u kojima su pobijedili kandidati Udružene opozicije izbori su proglašeni spornima, a u konačnici šest ih je poništeno.¹²² U Koprivnici, Bošnjacima, Vrbovskom i Brodu na ponovljenim su izborima u prosincu

¹²¹ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 122, Zagreb, 29. svibnja 1897.

¹²² Poništeni su izbori: Franje Rancingera u Vrbovskom, Josipa Pasarića u Pisarovini, Gjure Bedekovića u Donjoj Stubici, Ivana Ružića u Koprivnici, Franje Vrbanića u Novigradu, Ignjata Brlića u Brodu. Usp. HR-HDA-79, kut. 1765, 1-6, godina 1897., br. spisa 49159. Uz navedene, prijepornim je bio proglašen i izbor dr. Marijana Derenčina u izbornom kotaru Đakovo, ali je, za razliku od ostalih čiji je izbor bio poništen, Derenčinov izbor nakon glasovanja u Saboru proglašen valjanim. Usp. *Stenografički zapisnici i prilogi sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, petogodište 1897.-1902.*, (dalje: *Stenografički zapisnici*), sv. I, dio I, godina 1897., broj priloga od 1. do 4., Zagreb 1897., str. 38, 496-498.

1897. pobijedili kandidati Narodne stranke, a u Žabnom, Novigradu i Donjoj Stubici izabrani su pripadnici Udružene opozicije.¹²³

Da je obzoraško-domovinaška koalicija uživala veliku podršku svećenstva, uz rezultate saborskih izbora 1897. na kojima je ukupno izabrano sedam katoličkih svećenika među kojima dvojica obzoraša i trojica domovinaša,¹²⁴ potvrđivao je i oporbeni tisak koji je nakon izbora upućivao pohvale svećenstvu¹²⁵ te isticao da Udružena opozicija dobar izborni rezultat duguje katoličkom kleru.¹²⁶

Juraj Žerjavić u Hrvatskom saboru 1897.-1901.

Za saborskog zastupnika Žerjavić je verificiran 2. kolovoza 1897., a sljedećeg dana izabran je i u stalni saborski Odbor za narodno gospodarstvo, javne radnje, gospodarske interese zemlje, za poslove agrarne, za obrt i trgovinu itd.¹²⁷

Prvi zapaženi govor u Hrvatskom saboru održao je krapinski zastupnik 12. kolovoza 1897. tijekom rasprave o prijepornim izborima, među kojima je bio i izborni kotar s biralištem u Donjoj Stubici. U predizborno vrijeme Stubica je bila jedno od uzavreljih područja, a u službenim izvješćima kao glavni kolovođe nemira optuživani su krčmar Josip Dolenc i njegov politički mentor poznati domovinaš i župnik u Mariji Bistrici Juraj Žerjavić.¹²⁸ Iako je sam izbor proveden zakonito te je protekao mirno i bez ikakvih izgreda, protiv izbora Gjure Bedekovića, kandidata Udružene opozicije uložena je pritužba jer su navodno pristaše Narodne stranke primjenom sile bili spriječeni izaći na biralište. Napominju kako se čak i pucalo na kuću vlastelina Gavre Gjurgjevića, zbog čega se u strahu za vlastiti život potonji nije odazvao izborima. Kao krivce navode kandidata Bedekovića i kotarsko svećenstvo.¹²⁹ *Hrvatska domovina* je nakon izbora donijela vijest da je izbor u Stubici prošao u najboljem redu,¹³⁰ što je u svom podužem govoru u Saboru i Žerjavić pokušao dokazati tvrdeći da je pritužba "farizejska neistina" te da je "naručena", a iznesene optužbe da su se izbornici opozicije "grozili paležom, ubojstvom, škopljenjem itd." izmišljene.¹³¹ Po istom načelu, kaže Žerjavić, po kojem su se sastavljale izborne listine "koje bijahu krive, falsificirane", radila je režimska stranke sve do okončanja saborskih izbora, pri čemu su vladini organi i činovništvo najviše oklevetali svećenstvo koje je po-

---

¹²³ *Stenografički zapisnici*, sv. II, dio I, Zagreb 1898., str. 1027-1028.

¹²⁴ Uz dvojicu katoličkih svećenika pripadnika Narodne stranke, izabrana su, također kao kandidati vladine stranke, i petorica pravoslavnih svećenika. Na ponovljenim izborima u prosincu 1897. godine pristaša Narodne stranke kanonik Ignjat Martinec pobijedio je domovinaša svećenika Franju Rancingera. Usp.: Matković, *Izbori za hrvatski sabor 1897. godine*, str. 479.

¹²⁵ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 120, Zagreb, 26. svibnja 1897.

¹²⁶ Usp. *Obzor*, god. 38, br. 118, Zagreb, 24. svibnja 1897.

¹²⁷ *Stenografički zapisnici*, sv. I, dio I, str. 15, 34, 39.

¹²⁸ Matković, *Izbori za hrvatski sabor 1897. godine*, str. 480.

¹²⁹ Usp. HR-HDA-79, kut. 1765, svezak 1-6, godina 1897., br. spisa 30405.

¹³⁰ Usp. *Hrvatska domovina*, br. 122, Zagreb, 29. svibnja 1897.

¹³¹ Usp. *Stenografički zapisnici*, sv. I, dio I, str. 134, 136-137 (govor J. Žerjavića 12. kolovoza 1897.).

državalo narod doveden postojećim sustavom do "očaja i sdvojnosti".¹³² Uz stalnu buku, upadice i zvonjavu predsjednika Sabora, objašnjavao je i položaj činovništva u Hrvatskoj koje mora u izborno vrijeme raditi po naredbama vlasti, a ne po svojoj savjesti i osvjedočenju, jer mu nad glavom "lebdi Damoklov mač". Kao dokaz toj tvrdnji naveo je da su podnesenu pritužbu mahom potpisale službene osobe te i neki drugi ljudi koji su raznim načinima bili na to prisiljeni. Odbacujući kao klevetu sve navode iz pritužbe, Žerjavić je ironično postavio pitanje, gdje su, ako se sve to doista događalo, bili "vaši organi, činovnici" koji su uoči izbora izdavali okružnice u kojima prijete da će i najmanju krivnju najstrože kažnjavati.¹³³ Demantirao je također krapinski zastupnik i tvrdnju da je na biralištu bilo 2.000 osoba koje su vršile "presi-ju na izbor", jer kada se on u 10.45 sati vratio iz Krapine, u Stubici se uz malobrojne izbornike na biralištu nije moglo vidjeti nikoga osim žandara i "silnu vojsku" koja je zatvorila granice i propuštala samo izbornike s iskaznicama dobivenim od općinskih organa.¹³⁴ Pritisak na izbornike, tvrdi Žerjavić, nastavio se i nakon izbora i uložene pritužbe, a izaslanik Zagrebačke županije Malvić došao je u izborni kotar u pratnji *brachija* provesti istragu kojoj je cilj bio zatvoriti što veći broj izbornika da ne mogu prilikom ponovnog izbora glasovati za opozicijskog kandidata Bedekovića. Svoj je govor Žerjavić završio apelom da se na njegov trošak u stubički izborni kotar uputi saborsko izaslanstvo "da bude svjedokom, kako se tamo postupa, i da se pobrine da se ondje ne zatvaraju izbornici".¹³⁵

Nakon istupa još jednog domovinaša, kloštarskog zastupnika i župnika u Dubovcu Vjekoslava Hegedića koji je govoreći o izboru u Vrbovskom¹³⁶ ukazao na nezakonita postupanja tijekom proteklih izbora te se posebno osvrnuo na neutemeljene i žestoke napade na svećenstvo koje se optuživalo da je "fanatiziralo narod" u korist opozicije,¹³⁷ veliki župan zagrebački Stjepan Kovačević žestoko se obrušio na Udruženu opoziciju i svećenstvo koje je pristalo uz nju, a napose na Žerjavića i "njegova karlovačkoga u Isusu brata", župnika Hegedića. Kovačević je optužio "koaliranu opoziciju" da je razvila do tada u Hrvatskoj neviđenu agitaciju služeći se klevetanjem Narodne stranke i šireći strah u narodu, a obzoraše je okrivio da su u agitaciju Udružene opozicije uveli novu metodu kojom su katoličku vjeru koristili za "služkinju njihove otrcane politike".¹³⁸ Nižući optužbe na račun Udružene opozicije, posebno se Kovačević zadržao na pitanju vjere, odnosno uvođenja civilnog braka kojim su "koaliraci" u predizbornoj agitaciji varali i zavodili narod tvrdeći "da mu mi – što mu je najsvetije – vjeru otimamo, da nastojimo, da mu izčupamo vjeru i

---

¹³² Isto, str. 133.

¹³³ Isto, str. 134-136.

¹³⁴ Isto, str. 139.

¹³⁵ Isto, str. 140-142.

¹³⁶ U izbornom kotaru s biralištem u Vrbovskom izabran je kandidat Udružene opozicije neodvišnjak, župnik u Ravnoj gori Franjo Rancinger, a njegov je izbor proglašen prijepornim.

¹³⁷ *Stenografički zapisnici*, sv. I, dio I, str. 204, 210-211.

¹³⁸ Isto, str. 269.

uništimo sakramente a napose sakrament ženidbe". Poričući da su vlada i narodna stranka imali namjeru uvesti civilni brak, zagrebački veliki župan ipak brani civilni brak tvrdeći da "on postoji kod svih naobraženih naroda Europe i Amerike" te da se njime ljudima ne oduzima vjera, ne razara obitelj, ne uništavaju sakramenti, niti "čini ženu bezpravnim bićem". Agresivna propaganda stranaka Udružene opozicije kojoj je cilj bio "da obsjenite prostotu", ističe Kovačević, kriva je za pobune koje su izbile u pojedinim mjestima te "za sva stradanja, što su siromasi pretrpili prigodom zadnjih izbora".¹³⁹ Osvrćući se na Žerjavićev govor u kojem je krapinski zastupnik optužio službene organe i činovništvo da klevetama ruše ugled svećenstva u narodu,¹⁴⁰ Kovačević je, osim Žerjavića i njegova govora kojim bi se kako kaže "mogao podičiti svaki anarhista", vrlo kritično govorio o katoličkom svećenstvu koje je podržalo Udruženu opoziciju ističući da svećenstvo gubi autoritet svojom krivnjom, jer zanemaruju svoju svećeničku službu i ne žive životom koji doliči svećenicima. "Budite vi svećenici i ništa drugo, onda vam neće manjkati auktoritet. No vi ste sve drugo, samo ne svećenici (...), hrlite u škole, da učite djecu u vjeri, a ne dajte se ćerati u školu. Vršite vašu službu dušebrižničku tako, da bude od nje koristi puku, a nemojte udešavati službu božju po vašem ćefu (...). Prednjačite nam pobožnošću, kriepostnim životom, onda ćete imati auktoriteta!", kaže Kovačević, naglašavajući da on ništa od toga ne vidi ni kod Žerjavića, ni kod Hegedića koji govore kao "najveći mahdiste" i "šire djavolsku mržnju".¹⁴¹ U nastavku govora Kovačević je želeći diskreditirati marijabinističkog župnika iznio par primjera kojima je želio pokazati da je upravo Žerjavić "sisao" narod za koji se tobože bori i zalaže i to baveći se poslovima koji ne spadaju u njegov svećenički poziv, a koji su mu pribavili značajna materijalna sredstva.¹⁴² Stvaranju loše slike o Žerjaviću trebala je pridonijeti i Kovačevića reminiscencija na posjet Mariji Bistrici 1886. kada je u župnoj crkvi u blizini lika Majke božje zatekao obješen župnikov portret koji je zatim po njegov nalogu uklonjen.¹⁴³ Svoj govor Kovačević je završio riječima: "Ako vam je gospodo koalirci, stalo do naroda i njegove budućnosti, pustite ga na miru (...) i nemojte ga zaludjivati širenjem mračnjačtva, uvrieženjem bezznačajnosti, gluposti i divljačtva, kao što ste to činili kod zadnjih izbora, jer time odmičete hrvatski narod od bolje budućnosti i rivate ga u propast".¹⁴⁴ Nakon svega što je veliki župan zagrebački protiv njega izgovorio za riječ se "na obranu svoje osobe" javio Žerjavić. Između ostalog, govorio je i o svojoj slici u župnoj crkvi koju je tamo, ali iza oltara, bez njegova znanja i pristanka postavio Hermann Bollé i to zato što je kao župnik dao 17.000 for. za obnovu crkve. Isto tako, ističe kako je dao za gradnju škole u Mariji Bistrici 1.000 for. te za zastavu djevojačke škole 50 for. Porekao je i druge optužbe koje je iznio Kovačević, a na upa-

---

¹³⁹ Isto, str. 270.

¹⁴⁰ Isto, str. 133.

¹⁴¹ *Stenografički zapisnici*, sv. I, dio I, str. 271-273.

¹⁴² Isto, str. 277-278.

¹⁴³ Isto, str. 273.

¹⁴⁴ Isto, str. 279.

dice zastupnika vladine stranke da župnici u siromašnijim župama ne mogu kao on toliko dijeliti jer nemaju prihode od 20.000 for. Žerjavić je odgovorio da nema toliki dohodak, ali je i dodao da on nije "čovjek koji sjedi, nego gospodar, pa sa žuljevi svojih ruku ne dobivam veći dohodak nego vas koji".¹⁴⁵ Nakon desetak opomena kako je riječ dobio samo da bi odgovorio na osobne primjedbe, predsjednik Sabora je, uz odobravanje većinskih zastupnika, Žerjaviću oduzeo riječ.

Nakon rasprave o izvješću verifikacijskog odbora, odnosno o prijedornim izborima koju je opozicija iskoristila za kritiku vladine politike i stanja u zemlji, počela je 24. kolovoza 1897. rasprava o saborskoj adresi.¹⁴⁶ Na nacrt adrese saborskog odbora,¹⁴⁷ Udružena opozicija podnijela je protuprijedlog, odnosno svoju adresu koju je potpisalo 19 verificiranih saborskih zastupnika obzoraško-domovinaške koalicije među kojima je bio i Juraj Žerjavić.¹⁴⁸ Pozivajući se na §. 39. saborskog poslovnika Josip Frank je 25. kolovoza, uz supotpis Mile Starčevića, predložio Saboru prihvaćanje adrese Čiste stranke prava. Međutim saborski predsjednik Danilo Stanković nije dopustio Franku da taj prijedlog tijekom sjednice obrazloži niti da se o njemu drugi dan glasa u Saboru s obrazloženjem da se taj prijedlog "ne može smatrati predlogom u smislu §. 39. poslovnika".¹⁴⁹ Slijedom navedenog sljedećih se dana rasprava vodila samo o nacrtu adrese saborskog odbora i o protuprijedlogu Udružene opozicije. Dok se adresa saborskog odbora koja je čvrsto stajala na temeljima Nagodbe iz 1868. može svesti na u njoj sadržanu konstataciju "da je zgrada ustavnog života, kakvu podaje državopravna nagodba (...) dovoljno prostrana i u pogledu osiguranja narodnoga bića, i u pogledu narodno-gospodarstvenoga razvitka zemlje, a i dosta jaka za sve snažnije učvršćenje onog stoljećima posvećenog i nerazrješivog veza, koji spaja sve zemlje prejasne krune sv. Stjepana" te na iskazivanje povjerenja "uspješnoj i prokušanoj upravi vlade vašega Veličanstva",¹⁵⁰ adresa domovinaša i obzoraša koncipirana u 25. točaka željela je vladaru pokazati "istinsku sliku pretužne sadašnjosti" koja je posljedica sustava "vladavine, ogrnute plaštom ustavnosti, pod kojim se krije bezpravlje i otud izviruće nevolje i patnje" hrvatskog

---

¹⁴⁵ Isto, str. 281.

¹⁴⁶ Isto, str. 502 i dalje.

¹⁴⁷ Na sjednici održanoj 3. kolovoza 1897. izabrani su članovi saborskog odbora za adresu među kojima su bili i zastupnici Udružene opozicije domovinaš barun Gjuro Rukavina i obzoraš Josip Zorić. Međutim oni nisu sudjelovali u sastavljanju adrese saborskog odbora, jer je Udružena opozicija odlučila izaći sa svojim protuprijedlogom adrese. Zorić je tijekom adresne debate kazao da je iz navedenog razloga na odboru izjavio da neće sudjelovati "kod te adrese", a tako je zasigurno iz istog razloga postupio i Rukavina. Usp. *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio I, str. 40, 669-670 (govor J. Zorića); str. 502-503 (nacrt adrese saborskog odbora); Nacrt adrese saborskog odbora priložen je i na kraju navedene publikacije kao Prilog 3. k stenografskim zapisnikom sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije g. 1897.

¹⁴⁸ *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio I, str. 503-506; Nacrt adrese Udružene opozicije priložen je i na kraju navedene publikacije kao Prilog 4. k stenografskim zapisnikom sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije g. 1897.

¹⁴⁹ *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio I, str. 538-544. Usp. Matković, *Čista stranka prava*, str. 99-100.

¹⁵⁰ *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio I, str. 502.

naroda. Kritizira se Nagodba "utanačena na osnovu oktroiranog izbornog reda bez sudjelovanja većeg diela hrvatskog naroda", nabrajaju se njezina kršenja, iznosi se niz optužbi protiv vlade, te se kaže da hrvatski sabori "za sustava današnje vladavine" nisu proistekli iz slobodne volje naroda "već iz očite samovolje vladinih organa". Adresa Udružene opozicije također ističe zanemarivanje "kulturnoga i materijalnoga napretka zemlje", a sve to, kako se navodi, s konačnim ciljem da se Hrvatsku stopi s jedinstvenom mađarskom državom, premda Hrvatska ima neosporno pravo na samostalnost i neovisnost, na "samostalni 'državni život'" kojega se nije nikada odrekla. Traži se ujedinjenje tijekom povijesti raskomadane kraljevine Hrvatske čiji se svi dijelovi sada nalaze pod "možnim žezlom Vašega Veličanstva". Spominju se Rijeka, Dalmacija, Međimurje, Istra, Bosna i Hercegovina i "braća Slovenci" koji svojim kulturnim radom pokazuju težnju za zbližavanjem s hrvatskim narodom te tako "utiru put, uz skupljena uda kraljevine Hrvatske, još jačoj državnoj osebini na jugu monarhije". Moleći vladara da udovolji težnji hrvatskog naroda i uspostavi "jedinstvo i samostalnost kraljevine Hrvatske", ističe se ujedno da bi se tako na jugu Monarhije stvorila "snažna državna cjelina" koja bi pridonijela jačanju Habsburške Monarhije kao velike sile. U nastavku Udružena opozicija obećava da će se u Saboru inicirati donošenje zakona koji će odgovarati potrebama naroda štiteći "ustavna prava državljana", naročito njihovu osobnu slobodu, slobodu štampe, pravo udruživanja, a zagovara se i uvođenje općeg pravo glasa izmjenom postojećeg izbornog zakona. U svojoj adresi Udružena opozicija zagovara i interese širih slojeva stanovništva. Posebno se naglašava težak položaj seljaka te se za poboljšanje njihova položaja predlažu i neke konkretne mjere, ali se naglašava i interes za probleme trgovaca, obrtnika i radnika. Osuđujući "po ljudsko društvo pogubno bezvjerje" adresa ističe brigu za odgoj mladeži "u pravom kršćanskom i domoljubnom duhu" kao i nastojanje da se na Sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu osnuje i medicinski fakultet. U jednoj od točaka traži se osiguravanje narodno-crkvene autonomije "onomu dielu našega naroda, koji pripada srbskoj patrijaršiji". U pretposljednjoj točki odbija se slanje zastupnika u Ugarski sabor koji vrijeđa "životne interese naše domovine", kao i izbor regnikolarne deputacije za obnovu financijske nagodbe jer bi to značilo odricanje od težnje za financijskom samostalnošću Hrvatske. U posljednjoj točki adrese Udružena opozicija naglašava da se "načelno ne otimlje ravnopravnome savezu" s Ugarskom, "ali je obstanak današnjega državnopravnoga odnošaja" Hrvatske prema Ugarskoj "u svojih posljedica za Hrvatsku takvim plodom urodio" da se tom odnosu hrvatski narod mora najodlučnije oduprijeti kako zbog svoje budućnosti tako i radi snage "priestolja Vašega Veličanstva". Dok su obzoraši i domovinaši većini predbacivali da u adresi nisu spomenuli stvarno stanje u Hrvatskoj koje je posljedica Hrvatsko-ugarske nagodbe i sustava vladavine bana Khuena, već su ju, prema riječima Šandora Bresztyenszkykog, sveli na isključivo naglašavanje Nagodbe kao jedinog i nepromjenjivog temelja koji daje dovoljno širok okvir za zakonodavni rad

koji bi udovoljio interesima i potrebama naroda i zemlje,¹⁵¹ režimski zastupnici i ban Khuen kritizirali su adresu Udružene opozicije zbog nedovoljno jasno izraženog državnopravnog stajališta, pozivajući ih da po pitanju Nagodbe zauzmu principijelan stav i da nedvosmisleno izjave priznaju li njezinu zakonitost, odnosno žele li rušiti Nagodbu ili se u okviru njome uspostavljenih državnopravnih odnosa žele boriti protiv njezinih povreda i negativnih posljedica.¹⁵² Nedorečenosti u adresi koalirane opozicije tumačili su i zastupnici većine i Čiste stranke prava kao posljedicu ideoloških razlika između obzoraša i domovinaša ističući da se radi o “nenaravnoj”, “umjetnoj” koaliciji. Odgovarajući na upućene kritike, zastupnik domovinaša i predsjednik obzoraško-domovinaškog kluba Juraj barun Rukavina je istaknuo da je adresa Udružene opozicije rezultat kompromisa i da Stranka prava nije odustala od svojih temeljnih načela, a to su “absolutno negiranje nagode, izpostavljanje državno-prava, cjelokupnost Hrvatske, slobodna samosvojnost Hrvatske, ravnopravnost prema svim krunovinama u monarkiji”. Temelj zajedničkog rada Udružene opozicije je “borba proti nasrtajem i nasiljem protiv hrvatskoga naroda”.¹⁵³ Josipu Franku koji je detaljno analizirao adresu Udružene opozicije cilj je bio dokazati da je adresa “skroz obzoraška” i da su se domovinaši potpuno odrekli pravaških načela i učenja Ante Starčevića te da vođeni predrasudama i osobnom mržnjom žele srušiti vladu i ponovno dovesti obzoraše na vlast da bi vladali kao od 1873. do 1880. godine.¹⁵⁴ I drugi istaknuti domovinaš Grga Tuškan ponovio je da Stranka prava nije odustala od svoga stajališta o nezakonitosti Nagodbe te da je koaliciju, u kojoj je svatko ostao kod svojih načela, povezala borba protiv postojećeg stanja i načina vladanja u Hrvatskoj.¹⁵⁵ Predlagač adrese Udružene opozicije Šandor pl. Bresztyenszky potvrdio je da u koaliranoj opoziciji ima zastupnika koje stoje “na pozitivnom temelju nagodbe” te je upravo to smatrao dokazom da je “postojeći sustav” protiv kojeg je i usmjerena adresa “morao i znao sdružiti one, koji nisu zajedno”.¹⁵⁶

Tijekom adresne rasprave Žerjavić se nije javljao za riječ, no svoje stajalište o Nagodbi vrlo je jasno izrazio u saborskim govorima koje je održao tijekom rasprava o proračunu za 1898., 1900. i 1901.,¹⁵⁷ te tijekom rasprava (1897. i 1898.) o produljenju financijske nagodbe između Hrvatske i Ugarske iz 1889. godine.¹⁵⁸

Kada bi se tijekom nagodbenog razdoblja u sabornici raspravljalo o Hrvatsko-ugarskom nagodbom utvrđenom financijskom položaju banske Hrvatske, koji je u značajnoj mjeri utjecao na ograničavanje hrvatske autonomije, rasprave su bile vrlo

---

¹⁵¹ *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio I, str. 514-517, 521.

¹⁵² Isto, str. 506-507, 513 (govor Nikole Tomašića), 556-557 (govor Josipa Pliverića), 592-594 (govor bana Khuena).

¹⁵³ *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio I, str. 544-545.

¹⁵⁴ Isto, str. 605, 613-614, 616; Matković, *Čista stranka prava*, str. 99-100.

¹⁵⁵ *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio I, str. 624.

¹⁵⁶ Isto, str. 722.

¹⁵⁷ *Stenografski zapisnici*, sv. II, dio I, str. 71-81; sv. IV, dio I, Zagreb 1900., str. 74-82; sv. IV, dio II, Zagreb 1901., str. 1187-1196.

¹⁵⁸ Isto, sv. I, dio II, Zagreb 1898., str. 91-97; sv. II, dio II, Zagreb 1898., str. 84-90.

burne jer ih je opozicija koristila za žestoku kritiku financijske ovisnosti Hrvatske, ali i ostalih mehanizama kojima je Hrvatska dovedena u neravnotežan položaj prema Ugarskoj. Izuzetno mnogo prostora posvećivali su oporbeni zastupnici i provođenju Nagodbe u praksi, jer su ugarski vladajući čimbenici, u skladu sa svojim tumačenjima toga akta, kršili Nagodbu koristeći je protiv hrvatskih nacionalnih i državnih interesa.

Do 29. srpnja 1897., kada je Hrvatski sabor u novom sazivu počeo sa zasjedanjem, financijska nagodba između Hrvatske i Ugarske obnavljana je tri puta, posljednji put bila je inartikulirana zakonom od 10. prosinca 1889. s rokom važenja do 31. prosinca 1897.¹⁵⁹ S obzirom na to da je obnavljanje financijske nagodbe bio vrlo složen postupak, od izbora kraljevinskih deputacija, preko pripreme materijala za pregovore te konačno samih pregovora koji su se, kao što se pokazalo u prethodnim slučajevima, znali vremenski vrlo odužiti, na sjednici Sabora 13. prosinca 1897. na dnevnom se redu našlo izvješće saborskog odbora “za zemaljski proračun i raskid zemaljskih računah” o osnovi zakona kojom se važenje financijske nagodbe iz 1889. produžuje za godinu dana (do 31. prosinca 1898.). U glavnu raspravu sljedećeg se dana, 14. prosinca, uključio i Juraj Žerjavić koji je iznio i obrazložio svoj stav o Nagodbi i nagodbenoj autonomiji banske Hrvatske, pri čemu je ukazao na negativne posljedice proizašle kako iz normativnog sadržaja, tako i iz njezine praktične primjene. Žerjavić je istaknuo da “kao pravaš” pripada onoj vrsti opozicije koja se ne slaže s postojećim državno-pravnim sustavom utvrđenim Hrvatsko-ugarskom nagodbom te da na temelju hrvatskog državnog prava i modernog načela narodnosti, u ime hrvatskog naroda, zahtijeva ujedinjenje i samostalnost svih hrvatskih zemalja “pod žezlom vladajućeg doma”. Premda smatra da je Nagodba nelegitimna i da je kako kaže “nesreća” ili “zmija na grudima Hrvatske” čiji “otrov prodire u sve državno-pravne i društvene odnose hrvatskoga naroda (...)” ona je ipak, bila zakonita ili ne, realnost koju svaki hrvatski političar mora uzeti u obzir.¹⁶⁰ Banska je Hrvatska, ističe Žerjavić, Nagodbom postala “pokrajinom ugarske krune”, dovedena je u neravnotežan položaj s Ugarskom što za posljedicu ima, usprkos “iluziji” koju se podržava u javnosti, da hrvatski narod ni o čemu ne odlučuje, jer je iskustvo potvrdilo da se Nagodba provodi isključivo prema volji i željama Mađara. Hrvati moraju, kazao je Žerjavić, biti “svoji gospodari u svojoj kući, u svojoj domovini”, “Hrvatska mora biti potpuno ravnopravna u svim granama javnog i državnog života naprama Ugarskoj”, a “hrvatska kruna i kraljevina samostalna, neodvisna i različita od kruna i kraljevine Ugarske”, jer je to program koji prizlazi “iz srca i duha hrvatskoga

¹⁵⁹ Financijskom nagodbom iz 1889. “dogovoreno” je smanjenje tangente (za podmirenje autonomnih poslova banske Hrvatske) s dotadašnjih 45% svih hrvatskih izravnih i neizravnih poreza i drugih javnih dohodaka na 44%, a kvota određena prema “poreznoj snazi” za podmirenje zajedničkih austro-ugarskih poslova povećana je s 1880. utvrđenih 5,57% na 7,935%. Usp. Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000. Drugi svezak: 1868.-1918.*, str. 291; Mirjana Gross, *Financijski temelji nagodbene autonomije civilne Hrvatske i Slavonije 1868-1880.*, *Historijski zbornik*, god. 41, br. 1, Zagreb 1988., str. 92-93, 96, 114.

¹⁶⁰ *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio II, str. 91-92.

naroda".¹⁶¹ Analizirajući normativni sadržaj Nagodbe iz 1868., krapinski zastupnik posebno se zadržava na nekoliko paragrafa iz kojih nedvojbeno proizlazi da je hrvatska nagodbena autonomija koja bi trebala značiti "slobodu uprave i zakonodavstva" doista samo "farizejska neistina".¹⁶² Posebno je istaknuo političku uvjetovanost Nagodbe na koju ukazuje položaj bana kojeg prema § 51. imenuje vladar na prijedlog i uz supotpis ugarskog ministra predsjednika, tj. predsjednika Središnje vlade,¹⁶³ a iz toga proizlazi da je hrvatski ban "magjarski činovnik" ovisan o Središnjoj vlasti i njezinom predsjedniku koji ga "namješta i skida" te slijedom toga ne može biti govora ni o slobodi hrvatske uprave. Shodno tome Žerjavić tvrdi kako odgovornost bana, koji je na čelu autonomne vlade, hrvatskom saboru (§. 50.) postoji "samo na papiru", jer na njegovo imenovanje, kao ni na smjenu hrvatski sabor nema nikakvog utjecaja budući da se predsjednik Središnje vlade nije dužan obazirati na zaključke hrvatskog sabora ili Kraljevinskog suda.¹⁶⁴ Ukazao je potom na političku uvjetovanost nagodbe i kroz položaj dalmatinsko-hrvatsko-slavonskog ministra bez lisnice koji je prema §. 44. Nagodbe član Središnje vlade te posrednik između vladara i zemaljske tj. hrvatske vlade. Kakva je to sloboda hrvatskog zakonodavstva, zapitao je, kada je posrednik između hrvatskog zakonodavstva i vladara zapravo Središnja vlada po jednom svom članu, "ministru za Hrvatsku, koji je odgovoran magjarskom saboru".¹⁶⁵ Naime, hrvatsko-slavonski ministar je bio posrednik između kralja i hrvatskog sabora koji je mogao dati primjedbe na sadržaj hrvatskih prijedloga.¹⁶⁶ Primjedbe hrvatsko-slavonskog ministra bile su stoga učinkovito sredstvo nadzora hrvatskih autonomnih poslova, pa i Žerjavićeva tvrdnja da je djelokrug hrvatskog sabora "neznatan i slab", skoro "jednak ničtici", jer njegovi zaključcima ovise o volji Središnje vlade i vladar im uskraćuje sankciju ako se ne sviđaju Mađarima nije bila bez osnove.¹⁶⁷ Ukazao je Žerjavić i na neravnopravan položaj Hrvatske u pitanju zajedničkih "ugarsko-hrvatskih poslova" koji su u nadležnosti "magjarskog sabora",

---

¹⁶¹ Isto, str. 92.

¹⁶² Isto, str. 92-93; Hrvatsko-ugarska nagoda (1868) u: Cipek – Matković, *Programski dokumenti hrvatskih političkih stranaka*, str. 689-698.

¹⁶³ O financijskim i pravnim mehanizmima nadzora hrvatske autonomije opširnije vidi: Dalibor Čepulo – Mirela Krešić, Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost, u: *Kao narod s narodom...: Konferencija u spomen 140. obljetnici Hrvatsko-ugarske nagodbe, Budimpešta, 2008, Zbornik radova / Mint nemzet a nemzetel...: Tudományos tanácskozás a magyar-horvát kiegyezés 140. évfordulója emlékére, Budapest, 2008, ur. Dinko Šokčević, Budapest 2011., str. 146-153.*

¹⁶⁴ *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio II, str. 93; sv. II, dio I, str. 77-78 (Žerjavićev govor od 17. siječnja 1898. o osnovi zakona o proračunu za 1898. godinu).

¹⁶⁵ *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio II, str. 93; sv. II, dio I, str. 76 (Žerjavićev govor od 17. siječnja 1898. o osnovi zakona o proračunu za 1898. godinu).

¹⁶⁶ Ban je, naime, bio obvezan sve prijedloge i predstavke, uključujući i u hrvatskom saboru prihvaćene zakone podnijeti vladaru na sankciju posredstvom hrvatsko-slavonskog ministra koji nije smio mijenjati njihov sadržaj, ali je mogao dati svoje, a zapravo primjedbe Središnje vlade, ako je smatrao odredbe zakona zadiru u zajedničku nadležnost ili predstavljaju povredu zajedničkih interesa. Usp. Čepulo – Krešić, Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost, str. 145, 148-149.

¹⁶⁷ *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio II, str. 93.

a provedba je u rukama “magjarskog ministra” financija koji je “absolutni vladar u Hrvatskoj”. Hrvatska nema nikakve ingerencije niti kontrolu nad financijama, istaknuo je, a Mađari “u Pešti nam našu milostinju odmjeruju”¹⁶⁸ i Hrvatsku financijski izrabljuju i gospodarski uništavaju tvrdeći još povrh toga “da oni za nas plaćaju, da mi od njihove milosti živimo”.¹⁶⁹ Argumentirajući svoju tvrdnju o nemogućnosti Hrvatske da utječe na “takozvane” zajedničke poslove, Žerjavić se više puta osvrnuo i na Nagodbom (§. 31.-42.) utvrđen način zastupanja Hrvatske u zajedničkom zakonodavnom tijelu tj. Ugarskom saboru i ugarskoj delegaciji.¹⁷⁰ Istaknuo je kako 40 zastupnika izabranih u hrvatskom saboru¹⁷¹ nisu “zastupnici Hrvatske”, nego zapravo “zastupnici iz Hrvatske”, a kada bi i željeli zastupati hrvatske interese, to im je bilo onemogućeno jer su uvijek bili u manjini.¹⁷² Interesi Hrvatske u Pešti nisu nikako bili zaštićeni čak ni prema “najčišćoj” Nagodbi, naglašavao je Žerjavić problematizirajući §. 35. Nagodbe,¹⁷³ jer hrvatski zastupnici u Pešti vijećaju bez ikakvog naputka hrvatskog sabora, odnosno isključivo po svojoj volji, pa se može dogoditi da postupaju protivno interesima i željama hrvatskog sabora i naroda.¹⁷⁴ Osim toga,

¹⁶⁸ Sabor i Zemaljska vlada nisu imali uvida ni u obračun prihoda, niti u bilo kakve račune. Proračun za autonomni budžet (preliminar tangente) izrađivao se u Ministarstvu financija u Budimpešti, a zatim ga je Središnja vlada predlagala Ugarskom/Zajedničkom/ saboru u okviru jedinstvenog budžeta. Nakon što bi bio usvojen, preliminarna svota priopćila bi se banu i Hrvatski je sabor mogao njome raspolagati uz još uvijek moguća ograničenja od strane Središnje vlade. Vidi: Gross, *Financijski temelji nagodbene autonomije*, str. 96-97.

¹⁶⁹ *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio II, str. 94, 96. Nagodbom iz 1868. bilo je utvrđeno da ukoliko utvrđenih 55% za zajedničke poslove ne bi pokrivalo kvotu (tada 6,44% doprinosa banske Hrvatske) za zajedničke austro-ugarske poslove utoliko bi manjak podmirivala Ugarska što je, s obzirom na nerealnu kvotu, bilo temelj mađarskih tvrdnji da Ugarska uzdržava Hrvatsku. Vidi: Gross, *Financijski temelji nagodbene autonomije*, str. 92-94.

¹⁷⁰ Austro-ugarskom nagodbom utvrđeni su zajednički poslovi za cijelu Monarhiju za koje je zakonodavnu vlast u zemljama krune Sv. Stjepana imao Ugarski sabor (hrvatsko-ugarski/zajednički sabor), a u ostalim zemljama Carevinsko vijeće. Oba zakonodavna tijela prenijela su svoju vlast u zajedničkim poslovima na delegacija, kao odbore čije su članove birali Zajednički sabor, odnosno Carevinsko vijeće. Svaka se delegacija sastojala od 60 članova. U ugarsku delegaciju biralo se među hrvatskim zastupnicima u Zajedničkom saboru 5 hrvatskih (§. 41. nagodbe) i 55 ugarskih zastupnika. Bogoslav Šulek, *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.*, Zagreb 1883., str. 115.

¹⁷¹ U Zastupničkoj kući (Dolnja kuća) Ugarskog sabora, odnosno Zajedničkog sabora, ukupan broj zastupnika dosegao je broj od 453 zastupnika, a među njima prema Nagodbi bilo je nakon 1868. godine 29, a od priključenja Vojne Krajine banskoj Hrvatskoj 1881. godine 40 zastupnika izabranih u hrvatskom saboru. Usp. Hodimir Sirotković, *Ustavni položaj i organizacija rada sabora Kraljevina Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju njegova djelovanja (1848.-1918.)*, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 393, Zagreb 1981., str. 79; Šulek, *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.*, str. 111.

¹⁷² *Stenografski zapisnici*, sv. I, dio II, str. 94; sv. II, dio I, str. 76-77 (Žerjavićev govor od 17. siječnja 1898. o osnovi zakona o proračunu za 1898. godinu) i sv. IV, dio II, str. 1195 (Žerjavićev govor od 30. studenog 1900. o osnovi zakona o proračunu za 1901. godinu).

¹⁷³ Prema §. 35. Nagodbe bilo je utvrđeno da zastupnici kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na zajedničkom saboru imaju samo osobno pravo raspravljanja i odlučivanja, što znači da im hrvatski sabor nije mogao davati nikakve obavezne upute i instrukcije za njihov rad u peštanskom saboru, kako prilikom raspravljanja tako i prilikom glasovanja. Usp. Sirotković, *Ustavni položaj i organizacija rada sabora Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, str. 80.

¹⁷⁴ *Stenografski zapisnici*, sv. II, dio I, str. 77.

prema §. 34. ako dođe do raspuštanja hrvatskog sabora, zastupnici Hrvatske ostaju na zajedničkom saboru sve dok novoizabrani hrvatski sabor ne izabere nove zastupnike, što znači, tumačio je Žerjavić, da interese Hrvatske mogu zastupati i oni koji nisu hrvatski zastupnici, odnosno zastupnici hrvatskog naroda.¹⁷⁵

Opravdano je Žerjavić ukazao i na problem s jezikom hrvatskih zastupnika u zajedničkom saboru. Naime, hrvatski zastupnici nisu znali mađarski jezik na kojem su se vodile rasprave te tiskali prijedlozi i zakonske osnove, a prema Nagodbi (§. 59.) nisu ga bili ni dužni znati. Stoga, zaključio je, oni na "žalost i sramotu" Hrvatske moraju "u Pešti igrati onu najžalostniju figuru, o kojoj sveto pismo kaže: (...); uši imaju, a ne čuju, jezik imaju, a ne govore", te da nije dnevnic¹⁷⁶ koje ih obeštećuju "za tu golemu samozataju", oni bi se zasigurno vratili u Hrvatsku.¹⁷⁷

Osim što je hrvatski narod samom Nagodbom doveden u neravnopravan položaj, Mađari su kršili ustanove Nagodbe, istaknuo je krapinski zastupnik navodeći pitanje hrvatskog jezika kojem je u Hrvatskoj i kod zajedničkih ureda uporaba zagwarantirana Nagodbom (§. 56-60), ali se usprkos tome "magjarizacija širi", a Hrvati ne mogu utjecati na otklanjanje tih povreda.¹⁷⁸ Izostanak investicija zajedničkim novcem u gospodarstvo, komunikacije i industriju i dovođenje obrtnika, trgovaca i seljaka na "prosjački štap" razlog su zašto narod spas traži u iseljavanju iz Hrvatske, naglašava Žerjavić.¹⁷⁹ Financijska nagodba kojoj je temelj Austro-ugarska nagodba iz 1867. "poniženje" je hrvatskog naroda jer mu je nametnuta "imperativnom voljom tudjinaca", a sklopio ju je "skup ljudi" na "najogavniji" način gazeći suverenitet hrvatskog naroda i već to bi trebao biti dovoljan razlog da se ona "zauvijek dokine".¹⁸⁰ No osim toga, nastavlja Žerjavić, ona nanosi materijalnu štetu Hrvatskoj, jer svaljuje na hrvatski narod ogroman državni dug, zajednički novac ulaže se samo u Ugarskoj, porezi rastu "ogromnom progresijom", a od 1876. općine izvršavaju zajedničke poslove raspisujući i brutalno utjerujući poreze.¹⁸¹ Osim "materijalno" financijska

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Hrvatske zastupnike u peštanskom saboru politički su protivnici često s podsmjehom nazivali "stipendistima" i većina doista nije znala mađarski jezik te su tamo bili, kaže Bogoslav Šulek, kao "mrtvi kipovi", a kad bi počeli govoriti na hrvatskom, na što su imali pravo, Mađari su napuštali sabornicu. Zato "tobožnji zastupnici" uglavnom i nisu dolazili na sjednice, a dnevice od 5 for. na dan i 800 for. godišnje stanarine dobivali su čak i ako nisu bili u prisutni na zajedničkom saboru. Nije čudo, ističe Šulek, što ih Mađari smatraju za "plaćenike", ali je "veliko zlo" što Hrvatska faktično nije zastupana na Ugarskom saboru. Šulek, *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.*, str. 112.

¹⁷⁷ *Stenografički zapisnici*, sv. II, dio I, str. 77.

¹⁷⁸ *Stenografički zapisnici*, sv. I, dio II, str. 94, 96; sv. II, dio I, str. 80 (Žerjavićev govor od 17. siječnja 1898. o osnovi zakona o proračunu za 1898. godinu).

¹⁷⁹ *Stenografički zapisnici*, sv. I, dio II, str. 94-95.

¹⁸⁰ Isto, str. 94, 95.

¹⁸¹ Zakonom iz 1876., za koji su u Ugarskom saboru glasovali i hrvatski zastupnici, a potom i zakonom iz 1883., ukupnim poslovima porezne uprave, odnosno raspisivanjem, skupljanjem i utjerivanjem opterećene su općine, iako je to bilo u suprotnosti s Nagodbom (§ 22. i 43. Nagodbe). Općine su poslove poreznih ureda vršile o svom trošku, a osim toga u Hrvatskoj autonomne oblasti nisu imale pravo nadzora nad postupcima utjerivanja poreza što je rezultiralo puno većim nasiljem i samovoljom nego u Ugarskoj. Vidi: Gross, *Financijski temelji nagodbene autonomije*, str. 116-119.

nagodba i “moralno nas ubija”, jer do kuda god doseže mađarska ruka “briše se hrvatsko ime”, a po financijskoj nagodbi “ušuljale” su se usprkos Nagodbi (§. 61) u Hrvatsku i “tudje zastave i tudji simboli” i to ne samo na zajedničke urede, nego i na bansku palaču, ističe Žerjavić, te zaključuje da zbog svega navedenog financijsku nagodbu “najodrešitije” odbija “za sva vremena”.¹⁸²

Budući da financijska nagodba nije bila obnovljena ni tijekom 1898., pitanje njezina produženja za još godinu dana ponovno se našlo pred zastupnicima u prosincu 1898. godine. Žerjavić se i ovaj put javio za riječ. U svom govoru 17. prosinca 1898. poslužio se mahom istim argumentima za odbacivanje financijske nagodbe kao i godinu dana ranije, uz tumačenje kontinuiteta hrvatske državnosti od vremena narodnih vladara kojim je dokazivao da Hrvatska ima pravo i mora biti “ujedinjena, samostalna i neodvisna država” ako želi opstati. “Ili Hrvatska bez vaše nagodbe, ili vaša nagodba bez Hrvatske!” odlučno je istaknuo krapinski zastupnik.¹⁸³

Svjestan da njegovo sudjelovanje, kao oporbenog zastupnika, u raspravama o osnovama zakona o proračunu (za 1898., 1900. i 1901.) neće utjecati na zaključke, odnosno da primjedbe oporbe neće biti uvažene, Žerjavić je smatrao svojom dužnošću da kao izabrani zastupnik naroda radi u skladu s voljom i željama svojih izbornika te ustane u obranu prava i interesa hrvatskoga naroda, koji je izabrao pravaše za zastupnike jer od njih očekuje da se odlučno bore za njegovo oslobođenje “ispod tudjega sramotnog jarma i gospodstva” i da zahtijevaju “ujedinjenje, samostalnost i neodvisnost svih hrvatskih zemalja pod žezlom vladajućeg doma”.¹⁸⁴ Težak položaj oporbenih zastupnika u saboru, prijetnje i klevete, “neprijateljske makinacije” i prigovori kojima su izloženi, ne smiju biti prepreka da narodni zastupnik “svoje djelovanje udesi prema volji svoga naroda”, a njegova “moralna dužnost” još je veća, tumačio je nadalje Žerjavić, stoga što saborski zastupnici nisu u svom radu vezani “nikakovim napatkom” i osobno vrše svoje pravo,¹⁸⁵ pa ih narod ne može pozvati na odgovornost i oduzeti im mandat.¹⁸⁶ Rastuće nezadovoljstvo naroda koje obvezuje narodnog zastupnika na uskratu sredstava kojima bi se “pogibljno i ubitačno stanje” u kojem se Hrvatska nalazi i nadalje podržavalo, ilustrirao je spaljivanjem mađarske trobojnice 1895. ustvrdivši da je to “najmarkantnija manifestacija” narodnog nezadovoljstva kako postojećim nagodbenim sustavom, tako i njegovim predstavnicima.

---

¹⁸² *Stenografički zapisnici*, sv. I, dio II, str. 95-97.

¹⁸³ *Stenografički zapisnici*, sv. II, dio II, str. 84. Veći dio govora je posvetio tumačenju hrvatske “povjestnice” (str. 84-86), dok je drugi dio govora bio zapravo polemika sa zastupnikom većinske Narodne stranke dr. Josipom Pliverićem oko pojedinih ustanova Nagodbe (str. 86-89).

¹⁸⁴ *Stenografički zapisnici*, sv. II, dio I, str. 71; sv. IV, dio I, str. 74-75 i sv. IV, dio II, str. 1187.

¹⁸⁵ Zakonski članak II:1870. Sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, ob uređenju sabora istih kraljevinah §. 11. “Zastupnici ne primaju nikakovih napatakah, a vrše svoje pravo, odnosno dužnost osobno”. *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1870. (komad XV), izdan i razposlan dne 26. studenog 1870., str. 285. Ova ustanova Zakonom od 29. rujna 1888. kojim su preinačene neke ustanove zakonskog članka II:1870. nije promijenjena.

¹⁸⁶ *Stenografički zapisnici*, sv. II, dio I, str. 71; sv. IV, dio I, str. 74 i sv. IV, dio II, str. 1188.

ma.¹⁸⁷ Veliko nezadovoljstvo naroda izazvala je i afera vezana uz komorske spise koji su 1885. tajno po Khuenovu nalogu, a na zahtjev mađarske vlade, otpremljeni u Budimpeštu,¹⁸⁸ čime je tvrdi Žerjavić “pogažen zakon”, jer umjesto da “glavar zemlje” čuva i brine se za Zemaljski arhiv i u njemu pohranjene dokumente na što ga zakon obvezuje, po vladi bana Khuena “hrvatski zemaljski arhiv je pronevjeran, arkivalija hrvatska pronevjerena su”.¹⁸⁹

Odlučno je Žerjavić u više navrata branio i teritorijalnu cjelovitost Hrvatske, pri čemu je najveću pažnju posvetio položaju Rijeke,¹⁹⁰ koja je falsificiranim §. 66. “pronevjerena” i prepuštena Mađarima “na štetu i sramotu Hrvata”. Optužio je vladu i bana što ne poštuju zakon po kojem bi dva riječka zastupnika trebala sjediti u saboru, što šutke prelaze preko činjenice da se u Rijeci uvode mađarske institucije i zakoni, a uklanjaju se i zadnji tragovi hrvatstva. Vladi koja radi protiv cjelokupnosti Hrvatske, koja Rijeku “zjenicu oka Hrvatske” prepušta Mađarima i koja se ne zalaže da se provede barem “uzalni nagodbeni integritet Hrvatske” te joj se pripoje Dalmacija, Žumberak i Marindol, Žerjavić ne želi dozvoliti da raspolaže novcem hrvatskog naroda.¹⁹¹ Osim toga, Žerjavić se dotaknuo i Međimurja,¹⁹² kao neupitnog dijela Hrvatske koji Mađari uporno prisvajaju te je zahtijevao od saborskih zastupnika da složno prosvjeduju i zahtijevaju od Mađara povratak Međimurja, a ako oni na to ne pristanu dobrovoljno, narod treba pripremiti da se Međimurje Hrvatskoj vrati “makar silom”.¹⁹³

Mnogo prostora posvetio je Žerjavić “blagodatima” kojima su ban Khuen-He-derváry i njegova vlada “usrećili” Hrvatsku. Istaknuo je “najogavnija sredstva” kojima se Vlada koristila na posljednjim saborskim izborima kako bi uz pomoć

¹⁸⁷ *Stenografički zapisnici*, sv. II, dio I, str. 72.

¹⁸⁸ Po naredbi bana Josipa Jelačića u Budimpeštu je 1849. godine kao zemaljski arhivar poslan Ivan Kukuljević Sakcinski, da izdvoji i dopremi otuđenu hrvatsku arhivsku građu. Ban Khuen je 1885. godine vratio spise u Ugarsku. Vidi više u: Magdalena Lončarić, Ivan Kukuljević Sakcinski i zbivanja 1848./49. u Hrvatskoj, *Historia Varasdiensis. Journal of Varazdin history*, god. 1, br. 1, Varaždin 2011., str. 177-178; Gross, *Izvorno pravaštvo*, str. 490-493.

¹⁸⁹ *Stenografički zapisnici*, sv. IV, dio I, str. 76.

¹⁹⁰ Hrvatski je sabor 1868. odobrio nagodbenu osnovu s §. 66. u kojem je navedeno da tijekom pregovora kraljevinskih odbora nije postignut sporazum o Rijeci i njegovom kotaru. U Nagodbu je naknadno umetnut novi tekst kojim se Rijeka proglašava posebnim s ugarskom krunom spojenim tijelom. Mađarska je vlada 1871. nametnula riječki “provizorij” kojim je Rijeka faktično priključena Ugarskoj, premda njezin položaj *de iure* nije reguliran. Gross – Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 228-232, 487-492. Usp. Maja Polić, “Riječka krpica” 1868. godine i uvjeti za njezino naljepplivanje na Hrvatsko-ugarsku Nagodbu, *Rijeka*, god. 15, br. 1, Rijeka 2010., str. 57-92.

¹⁹¹ Usp. *Stenografički zapisnici*, sv. II, dio I, str. 80; sv. IV, dio I, str. 76-79; sv. IV, dio II, str. 1189-1190.

¹⁹² Ban Jelačić zatražio je 19. studenog 1848. da Međimurje ostane u Hrvatskoj, njegov zahtjev bio je prihvaćen, a međimurski kraj proglašen je dijelom Varaždinske županije. Nakon pada apsolutizma, 1861. godine, Međimurje je ponovno pripojeno Mađarskoj. Usp. Filip Potrebec, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća*, u: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, ur. Franko Mirošević, Zagreb 1996., str. 64; Emil Heršak – Joža Šimunko, *Međimurje – povijest, identitet i seobe, Migracijske i etničke teme*, god. 6, br. 4, Zagreb 1990., str. 580-582.

¹⁹³ Usp. *Stenografički zapisnici*, sv. IV, dio I, str. 75-76.

činovništva/“duševnih robova” i upravnih oblasti, raznim nezakonitim postupcima i pritiscima na izbornike osigurala poslušnu većinu u Saboru.¹⁹⁴ Iako je već i sam Izborni zakon ozakonio “pravo jačega”, kaže Žerjavić kritizirajući Zakon o izborom redu donesen u vrijeme Khuenove uprave (1888.), on je pod njegovom vladom “pogažen na sramotu ustava i ustavnosti”, a činovnici se za nezakonite postupke nadaju promaknuću u službi.¹⁹⁵ Sve to za posljedicu ima da sabor nije “odbor naroda”, odnosno izraz volje naroda, a što se vlade tiče, ističe Žerjavić obraćajući se većinskim zastupnicima, “niti ste ju vi izabrali, niti postavili, niti uzdigli, nego ste se vi njoj ponudili, ona je vas dala izabrati i postaviti”, pa ste stoga “vi njoj odgovorni, a ne ona vama”.¹⁹⁶ Ukazao je krapinski zastupnik i na “pogažen” Zakon o imunitetu saborskih zastupnika, progon katoličkih svećenika i “narodne inteligencije”, nasilnu mađarizaciju, drastično pooštavanje saborskog Poslovnika kojim je ugušena sloboda govora u saboru,¹⁹⁷ na reduciranje porotnog suđenja za tiskovne delikte,¹⁹⁸ kojim je, uz “osakaćen” zakon o neovisnosti sudaca,¹⁹⁹ vlada stavila tisak potpuno pod svoju kontrolu.²⁰⁰ Ukazao je i na narod uništen javnim teretima i globama, protekciju i nepotizam koji vladaju Hrvatskom kao i na mrežu “najogavnije denuncijacije” razapetu po cijeloj zemlji.²⁰¹ Glasovati za proračun, po Žerjavićevu sudu, značilo bi podržavati sustav “koji se nagodbom zove” i koji je izvor “ciele naše nesreće, te bezprimjernog nasilja i bezakonja”, a kada bi tako postupio radio bi protiv svoje savjesti i volje naroda koji ga je izabrao “da u ime njegovo, jakošću i snagom njegovom prosvjedujem proti današnjem sustavu i njegovu proračunu”.²⁰²

---

¹⁹⁴ *Stenografički zapisnici*, sv. II, dio I, str. 73-74; sv. IV, dio II, str. 1192-1194.

¹⁹⁵ *Stenografički zapisnici*, sv. II, dio I, str. 75; sv. IV, dio II, str. 1192-1194.

¹⁹⁶ *Stenografički zapisnici*, sv. IV, dio I, str. 79; sv. IV, dio II, str. 1194.

¹⁹⁷ Poslovník je drastično poošten već u listopadu 1884. kada je disciplinska mjera isključivanja zastupnika iz rada sabora zbog izazivanja “gungule” povećana s dotadašnjih 8 na 30 sjednica, a u slučaju ponavljanja na 60 sjednica uz gubitak dnevnic, i to na prijedlog desetorice zastupnika i bez svake rasprave. Tada je uvedena i tzv. “klotura”, prema kojoj su desetorica zastupnika, nakon što bi se rasprava o pojedinom predmetu vodila tri dana, četvrti dan mogla Saboru predložiti da se daljnja rasprava zaključi. O prijedlogu se odlučivalo bez rasprave, samo ustajanjem i sjedanjem zastupnika. Opširnije vidi: Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, str. 361.

¹⁹⁸ Porotno suđenje za tiskovne delikte koje je uvedeno 1875. u vrijeme bana Ivana Mažuranića, Khuen je 1884. suspendirao, zatim ga je ponovno vratio 1890., da bi nakon 1897. bilo reducirano, a ponovno suspendirano 1903. godine. Usp. Čepulo, *Hrvatska pravna povijest*, str. 200.

¹⁹⁹ U ljeto 1884. Khuenova je vlada prihvaćanjem zakona o jedinstvenom ustrojstvu sudova za bivšu Krajinu i Provincijal argumentirala zakonsku osnovu kojom se na pet godina dokidaju neke odredbe Zakona o sudačkoj vlasti i Zakon o disciplinskoj odgovornosti sudaca, o njihovu premještanju i umirovljenju protiv njihove volje, te se uspostavljaju carski patenti od 3. svibnja 1853. i 3. kolovoza 1854. Predloženu zakonsku osnovu vlada je tada pokušala opravdati praktičnim potrebama izjednačavanja ustroja sudova, koje tobože otežavaju odredbe Mažuranićeva zakona iz 1874. godine. Usp. Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, str. 248-50.

²⁰⁰ *Stenografički zapisnici*, sv. II, dio I, str. 74-75.

²⁰¹ Isto, str. 74-75; sv. IV, dio I, str. 80.

²⁰² *Stenografički zapisnici*, sv. IV, dio II, str. 1196.

Za kritiku nagodbenog sustava i Zemaljske vlade koristio je Žerjavić i pravo saborskih zastupnika na podnošenje prijedloga.²⁰³ Žerjavić je 6. prosinca 1899., prijedlogom koji je samostalno podnio, zatražio da se iz izbornih lista izbrišu željeznički činovnici jer se ne mogu smatrati državnim činovnicima u smislu drugog stavka §. 3. izbornog zakona iz 1888. godine.²⁰⁴ Budući da se približavalo vrijeme revizije izbornih lista koje se obavljalo svake godine između 1. i 30. siječnja, predložio je da njegov prijedlog bude proglašen "prešnim" tj. žurnim. Obrazlažući prijedlog žestoko je, ne obazirući se na prijetnju predsjednika Sabora da će mu oduzeti riječ, iskriticizirao činovnički aparat u banskoj Hrvatskoj koji je pod Khuenovom vlašću "dresiran" za izbora i prisiljen na nasilno izvršavanje volje Zemaljske vlade i njezinih mađarskih "gospodara". Pozivajući se na odluke mađarskog suda i mađarske vlade kojima je odlučeno da željeznički činovnici nisu državni činovnici kojima pripada izborno pravo, Žerjavić uz ostalo ističe da zajednički činovnici prema Nagodbi moraju znati hrvatski jezik i na njemu uredovati što kod činovnika na željeznicama nije slučaj, pa stoga "već po zakonu vaše nagodbe nije moguće, da su ovi činovnici zajednički", iako ih usprkos tome općinska i gradska poglavarstva upisuju u izborne liste. Stoga predlaže Saboru da donese zaključak kojim se vladu upućuje da izda nalog za brisanje željezničkih činovnika iz izbornih lista, odnosno da ih se u izborne liste više ne uvrštava.²⁰⁵ Sljedećeg dana Žerjavić je ponovno podnio isti prijedlog, ali podržan od dovoljnog broja zastupnika, što je značilo da Sabor ne mora glasovati o prijašnjem prijedlogu, već se na sjednici moglo raspravljati o "prešnosti" Žerjavićeva prijedloga da se željeznički činovnici izbrišu iz izbornih lista. Obrazlažući "prešnost" prijedloga Žerjavić je kratko ponovio isti razlog kao i prethodnog dana uz napomenu da nije potrebno naširoko obrazlaganje jer se već osvjedočio da ne postoje argumenti koji mogu promijeniti zaključke "koje ova slavna i složna većina u svojim klubovima stvara".²⁰⁶ "Prešnost" Žerjavićeva prijedloga podržali su i zastupnici Udružene opozicije te zastupnici Čiste stranke prava, Josip Frank i Mile Starčević, no većina ga je odbila te je prijedlog upućen Odboru za poslove unutarnje zemaljske uprave.²⁰⁷

Zbog radikalne kritike postojećeg sustava, koju su oporbeni zastupnici upadica ma pozdravljali, Žerjavića je predsjednik sabora nerijetko tijekom njegovih govora

---

²⁰³ Prema §. 39. saborskog Poslovnika iz 1896. prijedlog člana sabora ima se predati nekom od saborskih odbora na vijećanje i prijedlog, ako je prijedlog poduprlo, odnosno potpisalo još osam zastupnika. Ako samo predlagatelj potpiše prijedlog i preda ga predsjedniku sabora prije početka saborske sjednice, predlagatelj može svoj prijedlog na istoj saborskoj sjednici obrazložiti, ali se rasprava o njemu ne može provesti, već se na sljedećoj saborskoj sjednici bez debate ustajanjem glasuje hoće li se taj prijedlog predati kojem odboru na vijećanje i prijedlog ili ne. Usp. Arsen Bačić – Petar Bačić, *Hrvatske parlamentarne procedure: Izvori, Izabrani poslovnici Hrvatskog sabora 1861.-2002.*, Split 2003., str. 55-56.

²⁰⁴ U drugom stavku §. 3. stoji: "zajednički ugarsko-hrvatski činovnici, namješteni u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji imaju pravo izbora, ako i nisu stekli zavičajno pravo u kojoj občini ovih kraljevinah". Usp. *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1888., str. 634.

²⁰⁵ *Stenografski zapisnici*, sv. III, dio II, Zagreb 1900., str. 972, 981-983.

²⁰⁶ Isto, str. 1000, 1012-1013.

²⁰⁷ Isto, str. 1018.

opominjao, nekoliko puta mu je oduzimana riječ.²⁰⁸ Najveću “uzrujanost i nemir” u sabornici izazvao je krapinski zastupnik sredinom siječnja 1900. “prešnim” prijedlogom da predsjedništvo Sabora u ime hrvatskog naroda čestita Burima na ratnim uspjesima protiv Engleske.²⁰⁹ Obrazlažući “prešnost” prijedloga Žerjavić je najprije istaknuo hrabrost i neustrašivost malog burskog naroda koji je ustao u obranu svoje gospodarske i političke samostalnosti i neovisnosti “protiv silnika i nametnika, protiv osvajača i ugnjetača, otimača i razbojnika Engleza”,²¹⁰ da bi potom, a to je bez sumnje i bila glavna svrha prijedloga, povukao paralelu s položajem hrvatskog naroda prema Mađarima. Pobjede burskog naroda poslužile su mu kao primjer borbe protiv tuđinske vlasti i dokaz da ni Hrvati ne trebaju “robovati tuđincu”, jer nisu slabiji od Bura, a ni Mađari jači od Engleza. Premda ga je predsjednik sabora opomenuo zbog izraza koje je koristio govoreći o Englezima i što je kazao da je hrvatski narod “podjarmljen” Žerjavić je, uz buku i povike režimskih zastupnika koji su tražili da mu se oduzme riječ, govor zaključio riječima: “Dolje sa sramotnim magjarskim jarmom.” Uz prigovore oporbenih zastupnika, predsjednik mu je oduzeo riječ, a potom je odmah riječ dobio ban Khuen-Hederváry da bi, s obzirom na to da je Austro-Ugarska proglasila neutralnost u Burskom ratu, uložio protest protiv Žerjavićeva govora.²¹¹ Poimeničnim glasovanjem obijena je “prešnost” Žerjavićeva prijedloga te je on upućen saborskom Odboru za peticije i pritužbe.²¹² Khuenov istup vjerojatno je utjecao i na predsjednika Sabora koji se sljedećeg dana imao potrebu osvrnuti na Žerjavićev govor pod izlikom da zbog nemira i buke u sabornici nije čuo sve što je krapinski zastupnik izgovorio, no nakon što je provjerio stenogram zaključio je da bi Žerjavić, da ne uživa saborski imunitet, zbog tog govora morao odgovarati pred sudom. Koristeći izraze “sramotni jaram” i “sramotni magjarski jaram”, po njegovu sudu, Žerjavić je uvrijedio čast zastupnika koji su svojedobno stvorili Nagodbu kao i svih onih saborskih zastupnika koji u tom trenutku u Saboru podržavaju državno-pravni odnos s Ugarskom stvoren 1868. te je stoga predložio da Sabor krapinskom zastupniku “za tu dakle političku parlamentarnu nepristojnost” dodijeli ukor što je bez rasprave većina zastupnika prihvatila. Iako je Žerjavić poslije izglasane mu kazne zatražio riječ na osobnu primjedbu, predsjednik Sabora, uz veliku buku i proteste u sabornici, odbio mu je dati riječ.²¹³

---

²⁰⁸ *Kronologički i alfabetski našastari k stenografskim zapisnicima Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za petogodište 1897.- 1902.*, sv. 2, Zagreb 1902., str. 942-946.

²⁰⁹ Južnoafričke burske države Transvaal i Oranje objavile su 11. listopada 1899. rat Britancima koji su se željeli domoći nalazišta dijamanata kraj rijeke Oranje i zlatnih polja u Transvaalu. Na početku rata Buri su izvojevali nekoliko značajnih pobjeda, no u svibnju 1902. rat je završen pobjedom Engleske a burske su države postale njezine kolonije s vlastitom upravom. Usp.: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=10303> (posjećeno 1. listopada 2018.).

²¹⁰ *Stenografski zapisi*, sv. IV, dio I, str. 5, 38.

²¹¹ Isto, str. 39.

²¹² Isto, str. 42.

²¹³ Isto, str. 52-54.

Djelatnost krapinskog zastupnika u Saboru 1897.-1901. bila je zapažena i po podnesenim interpelacijama koje su u parlamentarnoj praksi bile jedno od sredstava saborske kontrole nad izvršnom vlašću. Međutim u Hrvatskom saboru interpelacije su uglavnom imale obilježje upita vladi i često su se svodile na verbalni duel između podnositelja interpelacije i vladina predstavnika koji je davao odgovor na postavljeno pitanje, a nerijetko su ostajale i bez odgovora.²¹⁴ Opozicijski zastupnici koristili su interpelacije da bi u kontekstu negativnih posljedica nagodbenog sustava u Hrvatskoj na konkretnim primjerima ukazali na brojne nezakonite postupke, zlouporabe i samovoljne postupke upravnih oblasti i činovnika, na loše gospodarsko stanje u zemlji te na niz drugih problema zbog kojih su se pojedinci ponekad i osobno obraćali saborskim zastupnicima. Koristeći pravo obrazloženja svoje interpelacije, prije nego što bi je pročitali, interpelanti su pokazivali i primjerima dokazivali pravi karakter nagodbenog sustava i njegove negativne posljedice, pri čemu je naravno oštrica kritike bila usmjerena i prema izvršnoj vlasti u Banskoj Hrvatskoj.

Žerjavić je tijekom mandata podnio pet interpelacija, od kojih su se tri odnosile na zlouporabe "uredovne vlasti", odnosno samovolju političkih oblasti i činovničkog aparata,²¹⁵ dok su se dvije odnosile na gospodarska pitanja i s njima povezan položaj širih slojeva stanovništava. Dao je potporu kao saborski zastupnik Hrvatskoj katoličkoj gospodarskoj udruzi koja je u Zagrebu djelovala od 1. travnja 1899. sa zadaćom "da podupire svoje članove jeftinijim zajmovima, da podiže skladišta za ratare, obrtnike i trgovce, te da u obće pridigne sve grane narodnoga gospodarstva".²¹⁶ U obrazloženju interpelacije podnesene 6. prosinca 1899. Žerjavić je obraćajući se vladi istaknuo da je "hrvatski narod po kobnoj i nesretnoj nagodi vašoj doveden na prosjački štap", a vlada ništa ne poduzima da pomogne ratarstvu, obrtu i trgovini što za posljedicu ima iseljavanje stanovništva u "tudje daleke krajeve". Bez državne potpore, upozorio je, navodeći primjer Pruske, te se grane gospodarstva ne mogu

---

²¹⁴ Sirotković, Ustavni položaj i organizacija rada sabora Kraljevina Hrvatske i Slavonije, str. 67-68, 73-74.

²¹⁵ *Stenografski zapisnici*, sv. IV, dio I, str. 744-745 (Interpelacija "o provesti se imajućih izborih općinskih načelnika i bilježnika"); sv. IV, dio II, str. 1158-1160 (Interpelacija "radi zlouporaba uredovne vlasti načelnika Krkača u Sokolovcu"); sv. IV, dio II, str. 1694-1696 (Interpelacija "radi samovoljnog postupanja političkih oblasti").

²¹⁶ Hrvatska je katolička gospodarska udruga imala konstituirajuću sjednicu 27. prosinca 1898. u "Novogradiškoj pivari". Žerjavić nije bio na konstituirajućoj sjednici, ako je vjerovati novinama, te nije izabran u prvotnoj sjednici članom uprave. Zbog odsutnosti nekih izabranika određeno je da se nadzorni odbor bira naknadno. Udruga nije odmah započela s djelovanjem, nego tek po upisu u trgovački registar kod Sudbenog stola. Sudbeni stol je početkom veljače potvrdio pravila udruge iz kojih je razvidan razlog utemeljenja: poticati članove na štednju, podupirati članove i razvoj gospodarstva kroz predujmove i zajmove. Tada se počelo i s organizacijom udruge preko povjerenika. Udruga je početkom travnja doista zaživjela jer su 3. travnja članovi mogli uplatiti prvu članarinu i od tada su mogli zatražiti zajam. *Katolički list* je poticao svećenstvo da se učlani i podupre rad ove udruge (usp. *Katolički list*, god. 50, br. 9, Zagreb, 2. ožujka 1899., str. 71-72). O Hrvatskoj katoličkoj gospodarskoj udruzi vidi u: *Hrvatska Domovina*, br. 295, Zagreb, 27. prosinca 1898.; Isto, br. 296, Zagreb, 28. prosinca 1898.; Isto, br. 299, Zagreb, 31. prosinca 1898.; Isto, br. 28, Zagreb, 4. veljače 1899.; Isto, br. 59, Zagreb, 13. ožujka 1899.; Isto, br. 64, Zagreb, 18. ožujka 1899.; Isto, br. 75, Zagreb, 1. travnja 1899. i Isto, br. 76, 4. travnja 1899.; *Obzor*, god. 39, br. 298, Zagreb, 28. prosinca 1898.; Isto, god. 40, br. 28, Zagreb, 4. veljače 1899.

oporaviti. Dok druge naprednije zemlje podižu skladišta u koja se spremaju ratarski proizvodi i čekaju povoljno vrijeme za prodaju, Hrvatsku su preplavili špekulanti koji samo gledaju kako da "operušaju" hrvatskog seljaka, obrtnika i trgovca. Ovakva skladišta su u Hrvatskoj neophodna, no sama udruga nama dovoljno sredstava da ih podigne te je stoga zadaća sabora i vlade da je u tom pogledu podupre, istaknuo je krapinski zastupnik upitavši vladu je li spremna u proračun za 1900. godinu uvrstiti svotu za podizanje barem središnjeg skladišta za ratarske proizvode u Zagrebu.²¹⁷ Do kraja saborske periode Žerjavić nije dobio odgovor na ovaj upit, jer je §. 49. Poslovnika sabora iz 1896. vladi ostavljao mogućnost da ne odgovori na interpelaciju.²¹⁸

Veliki interes za narodno gospodarstvo pokazao je Žerjavić i u prosincu 1900. kada je u dva navrata, prijedlogom i interpelacijom, otvorio pitanje propadanja vinogradarske proizvodnje u hrvatskim zemljama, napose u Banskoj Hrvatskoj. Uz općenito prilično loše preduvjete za razvoj poljoprivrede kao glavne privredne grane u Banskoj Hrvatskoj te agrarne krize (1873.-1895.) koja je pogodila hrvatske ratare, vinogradarstvo se krajem 19. stoljeća našlo u posebno teškom položaju. Pojava filoksera (trsov ušenac), štetnika koji je uništavao vinograde²¹⁹ te 1891. godine sklopljen Trgovački i brodarski ugovor između Austro-Ugarske i Italije u koji je unesena "vinska klauzula" kojom je Italiji omogućen uvoz vina u Austro-Ugarsku uz minimalni carinski namet nanijeli su izuzetno velike štete vinogradarstvu u mnogim dijelovima Hrvatske.²²⁰ Bolest vinove loze i "vinska klauzula" izazvali su vinsku krizu i krah gospodarstva u Dalmaciji gdje je vinogradarstvo bilo jedna od najvažnijih gospodarskih grana,²²¹ no vinogradarska proizvodnja pretrpjele je značajne štete i u

²¹⁷ *Stenografski zapisnici*, sv. III, dio II, str. 986-989.

²¹⁸ A. Bačić – P. Bačić, *Hrvatske parlamentarne procedure*, str. 57.

²¹⁹ Smatra se da je filoksera iz Amerike slučajno prenesena u Europu oko 1863. po kojoj se relativno brzo proširila, a već 1881. pronađena je u blizini Zagreba. Usp. Ivo Kirigijija, O izboru lozne podloge, *Glasnik zaštite bilja*, god. 31, sv. 6, Zagreb 2008., str. 6.

²²⁰ Milan Vrbanus, *Gospodarski razvoj hrvatskih zemalja*, u: *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u "dugom" 19. stoljeću*, Povijest Hrvata, sv. 6, ur. Vlasta Švoger – Jasna Turkalj, Zagreb 2016., str. 200.

²²¹ Početkom prosinca 1891. godine u Rimu je sklopljen novi Trgovački i brodarski ugovor između Austro-Ugarske i Italije koji je stupio na snagu 1. veljače 1892. i trebao je trajati do 31. prosinca 1903. Klauzula o vinu bila je unesena u 5. točku završnog protokola. Razlozi za njezino prenošenje iz prethodnog ugovora (koji je vrijedio od 1887. do 1891., ali se ta klauzula nije primjenjivala) u novi ugovor bili su političke naravi. Naime, Italija je bila nepouzdan član Trojnog saveza s Austro-Ugarskom i Njemačkom, stoga ju je Austro-Ugarska nastojala privući povoljnim trgovačkim ugovorom. Čim je "vinska klauzula" postala primjenjiva, Talijani su počeli izvoziti svoje vino u Austro-Ugarsku, a njihova su vina postala konkurentna jer su prodavana vrlo jeftino. Zbog te konkurencije naglo je padala dotadašnja cijena dalmatinskih vina i potražnja za njima što je pogodilo sve društvene slojeve u Dalmaciji. Usp. Šidak – Gross – Karaman – Šepić, *Povijest hrvatskog naroda*, str. 170-171; Ivo Perić, "Vinska klauzula" u pretposljednem trgovinskom ugovoru između Austro-Ugarske i Italije i njene posljedice u Dalmaciji, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 375, Zagreb 1978., str. 260-262, 264, 270; Vrbanus, *Gospodarski razvoj hrvatskih zemalja*, str. 200. O nevoljama i dramatičnosti situacije u kojoj se zatekla Dalmacija zbog vinske klauzule izvještavao je i ondašnji tisak. Izvjestitelj u novinama *Naša sloga* opisuje da je vinska klauzula zadala Dalmaciji "smrtni udarac". Također je navedeno da su zastupnici Dalmacije u Carevinskom vijeću zahtijevali da se Dalmaciji nadoknadi šteta zbog "nesretne" vinske klauzule, ali nažalost "bolni vapaj" zastupnika ostao je neuslišan. Usp. *Naša sloga. Poučni, gospodarski i politički list*, god. 25, br. 42, Trst 1894., str. 1.

Banskoj Hrvatskoj gdje su uzgoj vinove loze i proizvodnja vina imali dugu tradiciju.²²² U Varaždinskoj županiji, kojoj je pripadao i krapinski izborni kotar, površine tla pod vinogradima smanjile su se sa 17.424,58 jutara (po 1.600 četvornih hvati) 1888. godine na 8.831,00 koliko su iznosile 1895., a već 1892. kotarevi Klanjec i Krapina gotovo nisu imali vinograda u prirodu, što je u najvećoj mjeri bila posljedica širenja filoksere.²²³ Najbolje rješenje za borbu protiv filoksere pokazalo se u europskim vinogradarskim zemljama krajem 19. i početkom 20. stoljeća cijepljenje plemenite loze na odgovarajuće lozne podloge, pri čemu je vrlo važno bilo poznavanje karakteristika loznih podloga te njihovog slaganja s dotičnim tlom i sortom plemenite loze.²²⁴ I u hrvatskim zemljama pristupilo se regeneraciji vinograda cijepljenjem na američke podloge, no akcija zaštite i cijepjenja nije tekla onim intenzitetom kojim je došlo do uništavanja vinograda, a važan razlog bila je "vinska klauzula" koja je dovela u pitanje rentabilnost ulaganja u vinogradarstvo i smanjen interes za obnovu filokserom uništenih vinograda.²²⁵

Dok je s približavanjem roka isteka važenja trgovačkog ugovora iz 1891. u Dalmaciji nastojanje da se ne obnovi "vinska klauzula" preraslo u pokret,²²⁶ protiv njezine obnove u Saboru je 5. prosinca 1900. istupio Žerjavić. Podnoseći prijedlog protiv obnove "vinske klauzule", zbog koje hrvatski vinorodni krajevi Dalmacije, Primorja, banske Hrvatske i Istre trpe nemjerljivu štetu, predložio je da se Sabor predstavkom obrati na Franju Josipa I. i zatraži da novim međunarodnim ugovorom Italija izgubi pogodnosti koje je imala po pitanju uvoza svoga vina u Monarhiju. U obrazloženju prijedloga Žerjavić je ukazao na ogromne financijske gubite koje su hrvatske zemlje pretrpjele primjenom "vinske klauzule" te je žestoko napao i osudio politiku bečke vlade koja je "vazda vjeran i požrtvovan narod" koji je 1848. godine branio interese dinastije i vladara "protiv prevratnika i buntovnika Magjara" nagradila "vinskom klauzulom". Zbog kritike upućene bečkoj vladi Žerjavić je dobio opomenu predsjednika Sabora, no to ga nije spriječilo da i dalje napada bečku vladu koja na štetu Hrvata podupire tuđince, Nijemce, Mađare, Talijane i "potalijančene izrode u njihovim veleizdajničkim agitacijama".²²⁷ Naglasio je da najodlučnije prosvjeduje protiv politike bečke vlade i protiv obnove "vinske klauzule", izražavajući nadu da njegove riječi neće ostati "glas vapećega u pustinji", već da će naići na razumijevanje vlade i saborske većine.²²⁸ O Žerjavićevu prijedlogu protiv obnove "vinske klauzule" trebalo se glasovati na sljedećoj sjednici, međutim on je sljedećeg dana obnovio

---

²²² Milivoj Redep, *Vinogradarstvo u Varaždinskoj županiji početkom 20. stoljeća*, *Zbornik radova Fakulteta organizacije i informatike Varaždin*, br. 17, Varaždin 1993., str. 233, 236-237; Milorad Bojanić – Krsto Kero – Milivoj Redep – Miroslav Žugaj, *Karakteristike vinogradarstva Varaždinske županije krajem 19. stoljeća*, *Zbornik radova Fakulteta organizacije i informatike Varaždin*, br. 5, Varaždin 1981., str. 31.

²²³ Bojanić – Kero – Redjep – Žugaj, *Karakteristike vinogradarstva Varaždinske županije*, str. 43-44.

²²⁴ Kirigjija, *O izboru lozne podloge*, str. 6-7.

²²⁵ Bojanić – Kero – Redjep – Žugaj, *Karakteristike vinogradarstva Varaždinske županije*, str. 60.

²²⁶ Perić, "Vinska klauzula" u pretposljednem trgovinskom ugovoru, str. 284.

²²⁷ *Stenografski zapisnici*, sv. IV, dio II, str. 1285 (govor J. Žerjavića 5. prosinca 1900.).

²²⁸ Isto, str. 1285-1286.

potonji prijedlog potpisan od dovoljnog broja saborskih zastupnika, pa nije bilo potrebe za glasovanjem, jer je prijedlog bio dodijeljen saborskom Odboru za narodno gospodarstvo.²²⁹

Pažnju je Žerjavić posvetio i drugom gorućem problemu hrvatskog vinogradarstva, a to je obnova vinograda uništenih filokserom korištenjem američkih podloga. Ukazujući na veliku važnost pravilnog izbora lozne podloge za obnovu i unapređenje uzgoja vinove loze, Žerjavić je interpelacijom 10. prosinca 1900. ukazao na korištenje podloge "Rupestris du lot", premda ona, po njegovu mišljenju, s obzirom na karakteristike tla koje je vapnenasto, ali i laporasto te nešto vlažnije, ne odgovara vinogradima u sjeverozapadnim dijelovima Hrvatske, pa loza "požuti, zahiri i propadne", a i ondje gdje uspijeva donosi loš i neredovit urod. Stoga je smatrao da ovu podlogu treba zamijeniti nekim drugim podlogama u predjelima gdje prevladava vapnenasto tlo.²³⁰ Žerjavić je upitao vladu namjerava li poduzeti korake da se i za hrvatske vinorodne krajeve gdje prevladava vapnenasto tlo uvedu druge američke podloge koje su dokazano, zaslugom francuskih vinogradara, najpogodnije za tu vrstu tla.²³¹ Na Žerjavićevu interpelaciju odgovorio je ban Khuen-Hederváry na istoj sjednici. Bila je to ujedno i jedina Žerjavićeva interpelacija na koju je dobio odgovor. Ban Khuen-Hederváry istaknuo je da se druge lozne podloge nisu uvezile zbog straha od novih bolesti vinove loze koje su se pojavile u Francuskoj, ali da postoji mogućnost da se iz drugih krajeva Monarhije uvezu u bansku Hrvatsku odgovarajuće vrste podloga te da će vlada nastojati da se za područja gdje prevladava vapneno tlo, pokusima ustanovi koja je vrsta loze najpogodnija.²³²

Banov odgovor zastupnici većine popratili su usklikima "Živio!", a Žerjavić je s njime bio zadovoljan utoliko što je ban priznao "da do sada nije učinjeno mnogo u onim krajevima, gdje je vapneno tlo, ali da će se vlada u buduće pobrinuti za to". Čak i u ovoj kratkoj izjavi nije krapinski zastupnik propustio uputiti kritiku banu i vladi, a zacijelo nije mnogo vjerovao ni danom obećanju.

Žerjavić je tijekom svog saborskog mandata dosljedno zastupao gledište da je uzrok gospodarskih i svih drugih problema hrvatskog naroda državopravni položaj Hrvatske utvrđen Nagodbom te da ni na kojem planu napredak i preporod nije moguć dok se Hrvatska politički ne oslobodi. No, "sloboda nije kao zrelo voće koje pada u krilo onomu koji ga uzželi, nego ona hoće junačke, željezne, gvozdene eneržije, ona hoće ustraje borbe, a nadasve neograničena požrtvovanja" ponovio je Žerjavić i u sabornici svoje riječi izrečene na dan kada je izabran za narodnog zastupnika.²³³ Izlažući se svojim istupima u Saboru prigovorima vladine većine da je

---

²²⁹ *Stenografički zapisnici*, sv. IV, dio II, str. 1289 (odluka o Žerjavićevom prijedlogu Saboru održanoj 6. prosinca 1900.).

²³⁰ *Stenografički zapisnici*, sv. IV, dio II, str. 1363 (Žerjavićeva interpelacija od 10. prosinca 1900.).

²³¹ Isto, str. 1364.

²³² Isto.

²³³ *Stenografički zapisnici*, sv. IV, dio II, str. 1190.

“demagog usijane glave, pretjeranac, prevratnik i buntovnik”²³⁴ te bana Khuen-Hederváryja da mu je “mržnjom nadahnuta prirodna ćud” koju nije mogao ublažiti ni njegov svećenički poziv,²³⁵ Žerjavić je uporno isticao da on samo izvršava svoju dužnost narodnog zastupnika, svoju “otačbeničku dužnost”, koja mu nalaže da “neustrašivim duhom i neuzkolebivom voljom i srcem, punim otačbeničkog zanosa” brani prava hrvatskog naroda i hrvatske domovine.²³⁶ Mađarskom nasilju moguće se suprotstaviti jedino ako Hrvati pruže složan, organiziran i hrabar otpor,²³⁷ poručivao je Žerjavić iz sabornice, ne vjerujući da bi “brutalna magjarska sila mogla trijumfirati nad vječnim pravom hrvatskoga naroda, nad vječnim pravom hrv. domovine”.²³⁸

---

²³⁴ Isto, str. 1189-1190.

²³⁵ Isto, str. 1444.

²³⁶ Isto, str. 1190-1191.

²³⁷ Isto, 1190.

²³⁸ *Stenografički zapisnici*, sv. IV, dio I, str. 79.

Ana Biočić – Jasna Turkalj – Anamarija Žunabović Juričić

A Contribution to the Political Agency of Priests Members of Party of Rights. Juraj Žerjavić as Member of Croatian Parliament (1897-1902)

Summary

From the beginning of the 1880s, a distinguished place among more and more numerous members of the Party of Right belonged to Catholic priests. Among parish priests which became members of the Party of Right, Juraj Žerjavić, parish priest in Marija Bistrica, distinguished himself. He played also an important role in the Party from the early 1890s. Even though stronger connection between Juraj Žerjavić and the Party of Right was discussed in historiography on the basis of extant sources as starting from the mid-1880s, his first contacts with the Party, that is with Eugen Kvaternik, may be moved as early as 1867, when he was a student of theology in Rome and corresponded with Kvaternik. After the division of the Party of Right in 1895, Žerjavić remained with the core of the Party, which became to be called as "Patriots" (*domovinaši*). Even though Žerjavić was discussed in previous scholarship, this article concentrates on explaining his agency in the Croatian Parliament, on the basis of Stenographic minutes; it will also present agency of the Patriots in the Parliament. In the article, it is first presented electoral agency of United opposition, whose member was Žerjavić via the Patriots, and its announcement to the electors. Then, Parliamentary elections of 1897, in which was Žerjavić elected in the electoral district of Krapina, are analysed on the basis of periodicals. In the centre of research is agency of priests, their dispersion among different political options and different aspects of their activity before and during the elections. The results of the elections are clear indicator of continuity of trend, started in the 1880s, that priests provide support to political and legal ideas of the Party of Right and to radical criticism of the regime. Namely, among 44 candidates of the United opposition were 14 priests, which amount to 31% in the professional structure of the candidates. Great support of the clergy for the United opposition is visible, besides the fact that in the 1897 elections was elected seven priests on its list, from the confirmations of oppositional press, who applauded clergy after the elections and stressed that United opposition had good electoral result, based on the support of Catholic clergy. The main part of the article refers to Žerjavić's parliamentary agency, which was to the greatest extent dedicated to political themes. During his parliamentary mandate, he was constant in advocating the view that cause for economic and all other problems of Croatian people laid in the political position of Croatia as defined in the Hungaro-Croatian compromise and that progress and national renaissance would not be possible if Croatia would not be liberated before.

Key words: Juraj Žerjavić, Károly Khuen-Hederváry, Croatian Parliament, elections of 1897, clergy, Party of Right, the core of the Party of Right (*Domovinaši*), Independent Popular Party, United opposition